

Львівський державний
університет внутрішніх справ

Іван Терлюк

Окупаційний режим в Україні
1941-1944 рр. і проблеми
творення української
національної державності:
історія держави і права

Львів
Каменяр
2009

Схвалено й рекомендовано до друку Вченою Радою ЛьвДУВС
(протокол №6 від 31 січня 2008 р.)

Рецензенти:

Кульчицький В.С., член-кореспондент АПрН України, доктор юридичних наук, професор (Львівський Національний університет ім. І.Франка);

Поліковський М.Ф., кандидат юридичних наук, доцент (Львівський державний університет внутрішніх справ).

Терлюк І.Я.

Окупаційний режим в Україні 1941-1944 рр. і проблеми творення української національної державності: *історія держави і права*. – Львів: Каміньяр, 2009. – 128 с.

Розглядаються організаційно-правові питання встановлення та діяльності в Україні окупаційних цивільних адміністрацій, а також спроби творення української національної державності в період німецько-радянської війни.

Значна увага приділяється функціонуванню німецького окупаційного режиму. Охарактеризовано ідеологічні засади, інституційні форми та організаційно-правові основи діяльності українського повстанського руху.

Для студентів різних форм навчання вищої школи, гімназій та коледжів, у яких вивчаються історико-правові дисципліни, а також усіх, кого цікавить історія держави і права України.

© І.Я. Терлюк, 2009 р.

Замість вступу.

Велика, а чи Вітчизняна?

Період німецько-радянської війни належить до тих періодів української історії, який був не стільки невідомий, як *хибно* представлений. І це було зроблено не стільки помилково, як *зумисно*. Адже дуже часто КПРС брала у свої руки історію і тлумачила її так, як їй це було вигідно. Породжені свого часу міфи навколо окремих, здебільшого трагічних періодів нашої історії й досі залишаються предметом політичних спекуляцій у країнах колишнього СРСР.

Чи не головним, а на цей час, можливо, й «останнім» міфом радянської пропаганди залишається міф про «священну війну», котрий вміло підігривається її трагічними наслідками. Так, у країнах экс-СРСР, на відміну від решти світу, існує лише Велика Вітчизняна війна, але нібито не існує II Світової війни. Таке свідоме зміщення акцентів, вміле приховування фактів, засекреченість документів призвели до того, що в масовій свідомості кількох поколінь залишається усвідомлення про якусь «світову несправедливість», коли один «миролюбний» народ, радянський, зазнав віроломного та раптового нападу. Вважаємо, що стійкість подібного світосприйняття надзвичайно небезпечна для майбутнього країни: вона протиставляє її світовому співтовариству з усіма проблемами, що випливають з цього.

Зрештою, переконані, що й сама назва *Велика Вітчизняна війна* належить до категорії радянських історичних міфів. Радянський Союз завжди намагався наголошувати на тому, що війна була Вітчизняна, аби, по-перше, приховати той факт, що на початку Другої Світової Радянський Союз був союзником Нацистської Німеччини. Адже Сталін і

Гітлер ділили між собою Європу. До того ж, для України та українського народу важко назвати війну Вітчизняною, бо видається очевидним факт, що Сталін придумав її та ввів у вжиток маючи на увазі Росію і російський народ. Ставилася мета – підігрівати національні почуття росіян, яким радянська влада надавала перевагу (Велика Вітчизняна після російської вітчизняної війни 1812 року; в армії – уведення в січні 1943 р. погонів і військових звань, ідентичних російській царській армії; затвердження російських історичних орденів і т. ін.). Яскравий приклад цьому – відомий сталінський тост з нагоди перемоги. А незабаром, наділивши народи колишнього Союзу жалюгідною роллю *молодшого брата великого російського народу*, Сталін грубо знехтував мільйонами полеглих, і тих неросіян, хто відстоював по-справжньому Велику Перемогу в рядах Червоної армії.

На думку більшості українських істориків Заходу (Т.Гунчак, В.Косик та ін.) і багатьох в Україні (І.Білас, Я.Грицак, С.Грабовський, С.Сербин та ін.), стосовно України та українського народу (як і інших народів колишнього СРСР) *назва Велика Вітчизняна війна не відповідає історичній правді*. Досить глянути на карту, щоб зрозуміти: це не була наша війна, це була війна за контроль над нами; німецько-радянська війна не була українською вітчизняною війною в сталінському розумінні. Україна стала жертвою як сталінського, так і гітлерівського тоталітарних режимів. Ми виходимо з переконання, що для світу, для людства, для цивілізації обидва режими – нацистський і радянський – були в рівній мірі смертельно небезпечними, тому не варто віддавати перевагу одному злочинцю лише на тій підставі, що він «наш». До того ж, досить подивитися на статистику втрат, щоб переконатися: найбільше від

війни постраждали не німці чи росіяни, а білоруси, місцеві євреї, кримські татари, поляки й українці.

Що стосується офіційного аргументу на користь нібито «великої вітчизняної» - широка партизанська війна - в Україні не витримує критики. Адже захищаючи свою землю, українські партизани в своїй більшості не відстоювали «радянську вітчизну». Відомо, що чисельність радянських партизан (офіційні дані: 1942 – 26 тис. осіб; 1943 – бл. 59 тис. осіб) значно поступалася чисельності Української Повстанської Армії (УПА), котра боролася за незалежну Українську державу. Окрім того, сьогодні не секрет (див.: *І.Білас, О.Попов, П.Судоплатов*), що чи не більшість радянських партизанських загонів Москва сформувала у глибокому тилу, звідки ті були закинуті в Україну як диверсійні групи на чолі з кадровими офіцерами НКВС. Яскравий приклад – очолюваний полковником НКВС Д.Медведевим загін «Освободителі», який на теренах Західної України представляв радянське підпілля. Матеріали про його діяльність у Москві досі засекречено, адже «визволителі» спеціалізувалися на розпалюванні національної ворожнечі між місцевими жителями.

I. Напад фашистської Німеччини на Радянський Союз: ідеологічне підґрунтя агресії

Як відомо, з підписанням радянсько-німецького пакту про ненапад (більше знаний як «пакт Молотова-Ріббентропа»), Радянський Союз, даючи повну свободу дій гітлерівській Німеччині проти Польщі, безпосередньо спричинився до початку Другої світової війни. З того часу не пройшло і року, як союзник Сталіна у колі довірених осіб вже припускав можливість війни й проти СРСР. Ця заява, звичайно, не заскочила присутніх, оскільки ставлення Гітлера до комунізму і Радянського Союзу було загальновідомим. Зрештою, він відкрито висловився з цього приводу у своїй програмній книзі «Майн камф». Але боротьба проти комунізму не була

єдиним ідеологічним підґрунтям війни проти СРСР. Завдання агресії формулювалось ще й як остаточне звільнення Німеччини від будь-якого політичного тиску зі Сходу. Гітлер виходив з того, що німецькому народові, який належав до вищої раси потрібен життєвий простір – *лебенсраум*. Таким ідеальним життєвим простором вважалась передусім Україна.

Зазначимо, що *ідея життєвого простору* має свою історію (В.Косик). Вона не була націонал-соціалістичною, а виникла наприкінці ХІХ ст. разом з пангерманським рухом (політична доктрина, заснована на ідеї об'єднання німецької нації шляхом територіального розширення Німеччини з метою

приєднання областей, в яких компактно проживало німецьке населення). Гітлер лише запозичив її як засіб обґрунтування загарбання східних територій і, зокрема, України.

В основі пангерманіської ідеї життєвого простору лежав факт існування в Російській імперії сильної німецької меншини: потомки тевтонів в балтійських районах (XIII ст.). В Росії – з часів Івана Грозного (городяни). У другій половині XVIII – XIX ст. німецькі колоністи селилися на Волзі та на Україні. На початку 90-х років XIX ст. в Російській імперії проживало 1 800 тис німців (в т.ч. 560 тис. – в Україні). Пангерманісти висунули гасло: *німці повинні об'єднатися в одному Рейху*. Вже у 1890-х рр. пангерманісти проголошували своєю метою якнайшвидшу війну проти Росії та германізацію території, де проживали німці. Ці ідеї були сконцентровані у формулі: «*Дранх нах остен*» (тиску на Схід).

Тому, незважаючи на укладену з СРСР угоду, Гітлер не відмовився від думки створити на Сході життєвий простір для Німеччини. До того ж, поставки Радянським Союзом у Німеччину продуктів та обладнання, робили останню залежною від СРСР. Гітлер вважав, що це можна усунути лише одним способом: Німеччина має розбити Червону армію, а потім заволодіти великими територіями на Сході. Як наслідок - з липня 1940 року Німеччина розпочала підготовку до нападу на СРСР. Командуванням збройними силами Німеччини розробляється директивний план, який з підписанням 18 грудня 1940 р. одержав назву «Барбаросса», суть якого: швидкими темпами повалити Радянський Союз, тобто знищити основні військові сили СРСР і захопити промислові центри, зокрема Україну (з Донбасом) та Північний Кавказ.

З моменту підписання директиви, підготовка до нападу на СРСР стала центральною проблемою для німецької армії. Визначивши початок операції «Барбаросса» 22 червня 1941 р., німці виділили для її реалізації 5,5 млн. солдатів, 47 260 гармат і важких мінометів, близько 4,3 тис. танків та штурмових гармат і 4 950 літаків.

Радянська армія на західних кордонах того часу кількісно майже не поступалася німецькій. (У лавах радянської армії на початку війни перебувало близько 5,4 млн. чол.). Озброєння теж було не гіршим за німецьке. Особливо це стосувалося кількості та якості радянських танків (більшість з них було втрачено у перші тижні війни у тижневій танковій битві в районі Рівне-Луцьк-Броди). Загалом можемо твердити, що *зустрілися дві наймогутніші армії світу.*

Сучасні історики беруть під сумнів панівну в радянській історичній науці тезу, ніби одна з головних невдач радянських військ на початку війни, це - неочікуваність нападу. Версія ця належить батькові всіх народів Йосипу Сталіну. Зараз достеменно відомо, що про плани нападу Німеччини на Радянський Союз майбутні союзники добре знали. Сталіна інформував з цього приводу У.Черчілль. Із зазначенням точної дати початку війни він також отримав повідомлення й від радянського розвідника Р.Зорге. Однак Сталін, незважаючи на всі попередження, не міг уявити, що Гітлер до закінчення війни на Заході розпочне наступ на СРСР. В історіографії існує думка, що до останнього моменту Сталін намагався домовитись з Гітлером, щоб виграти час для формування потужної армії. Проте факт залишається фактом - напад Німеччини застав Радянський Союз зненацька. З цього погляду, цікавою є версія початку війни від Віктора Суворова.

На сторінках декількох своїх книг, він достатньо аргументовано твердить, що Сталін також цілеспрямовано готувався до війни, а Гітлер просто його випередив у нанесенні удару. Фактично, за декілька місяців (кінець 1941 р.) СРСР втратив свою довоєнну армію, зокрема, в категорії військовополонених – **3 806 тис. (1,3 млн. – українці)**. Тільки у вересні 1941 року навколо Києва було полонено **650 тис. осіб**.

II. Розчленування території України

Усі окуповані території Сходу гітлерівці поділяли на дві *зони*: військову (зони боїв, воюючої армії, тилу) і цивільної адміністрації. Коли фронт і зона бойових дій достатньо віддалялися, тилову зону передавали цивільній окупаційній адміністрації під загальним керівництвом рейхсміністерства окупованих східних територій. Останнє було утворено згідно з наказом Гітлера *«Про запровадження цивільного управління на окупованих східних територіях»* (17 липня 1941 р.).

Окупаційна влада в Україні мала свої особливості – *вона підпорядковувалася чотирьом адміністраціям*. Так, Одеську область із включенням південних районів Вінницької і західних районів Миколаївської областей Гітлер віддав своєму румунському союзникові Антонеску, який утворив з цієї території нову румунську провінцію – Трансністрію (Задністров'я). Чернівецька та Ізмаїльська області також включалися до складу Румунії. Закарпаття ще з 1938-39 рр. із санкції Гітлера увійшло до складу хортиської Угорщини.

Уся інша територія залишилася під контролем Німеччини. *Східні області*, від Чернігівської до Луганської, перебували у підпорядкуванні *військового командування*. Тут створення органів

місцевої адміністрації відбувалося згідно з кількома документами вищого командування вермахту, прийнятих ще навесні 1941 року: «*Керівна лінія для спеціальних районів до директиви № 21*» (13 березня 1941 р.) і «*Особливі вказівки щодо забезпечення, частина С*» (3 квітня 1941 р.). З Галичини (Львівська, Дрогобицька, Станіславська, Тернопільська області) утворили «дистрикт Галичина» або т.зв. «*5 дистрикт Галіція*» (з 1 серпня 1941), що адміністративно підпорядковувався польському генерал-губернаторству – Генеральній Губернії (створена у жовтні 1939 році). Решту етнічних українських земель об'єднав рейхскомісаріат «*Україна*», який було створено на підставі декрету Гітлера від 20 серпня 1941 р. (фактично розпочав свою діяльність 1 серпня 1941 р.).

Німецький окупаційний режим

Політико-правові засади німецького окупаційного режиму в Україні.

Необхідність встановлення окупаційної влади зумовлювалася успіхами гітлерівців на східному театрі воєнних дій (на той час майже вся Україна була під німецькою окупацією).

В оточенні Гітлера обговорювалося два варіанти організації окупаційної адміністративної влади. *Перший варіант*, що персоніфікується з Альфредом Розенбергом (на фото), рейхсміністром окупованих східних територій, передбачав надання права окупованим народам на створення маріонеткової держави, з допомогою

якої можна було реалізовувати окупаційні плани. Суть його плану (Б.Єржабкова) була такою: західні республіки Радянського Союзу (Україна і Білорусь) повинні фактично визнати німецьке верховенство; це було метою Гітлера — зробити Німеччину домінуючою державою. Згодом Балтійські держави на сході мали повністю злитися з великим німецьким рейхом, у той час як на півдні кавказькі народності повинні були отримати формальну незалежність. Порівняно з могутньою Росією, вони були малими територіями і не мали великого значення для Німеччини.

Україна навесні 1941 р. у плані А.Розенберга щодо німецької окупації розглядалась як одна із найміцніших складових ланцюга держави-сателіту Москви. Він вважав, що Україна стане зручною, родючою і дохідною житницею рейху. В його записках дано короткий історичний огляд, де Розенберг стверджував, що Київ є головним центром варязьких держав — звідси сильний північний колорит, висока працездатність, національна гідність українського народу. У подальших планах він передбачав необхідність встановлення в Україні (за Б.Єржабковою) «самостійної держави, яка буде перебувати у тісному, нерозривному союзі з німецьким рейхом» та її розширення на схід за рахунок російських територій (аж до Волги і ще охоплювати Республіку німців Поволжя).

Отже, у проектах А. Розенберга Україна розглядалась як союзник Німеччини і противага Росії. Їй відводилося першорядне місце у планах ведення війни проти СРСР. Але вже на підготовчому етапі вирішальною була позиція Гітлера,

який не поділяв поглядів Розенберга. До *другого варіанту*, який саме і реалізовувався, схилилася також більшість із оточення Гітлера, в т.ч. і партапарат на чолі з Мартином Борманом (*на фото*) повністю заперечував інтереси українців та інших народів, і передбачав їх нещадну експлуатацію. Зокрема, на думку Гітлера, «єдиною правильною політикою є та, яка забезпечує нас (німців) найбільшою кількістю продуктів харчування» (*Б.Єржабкова*). У підсумку така політика передбачала геноцид проти українського народу.

Ще у березні 1941 року Гітлер, висловлюючись про суть майбутньої війни, визначав її як війну безпощадного знищення, в якій *окупаційна влада має бути особливо жорстокою*. Головна мета такої адміністрації — зробити господарство окупованих областей придатним для задоволення німецьких потреб (*Б.Єржабкова*). Воно повинне було забезпечувати продуктами місцевого походження не лише численні німецькі військові корпуси і весь особовий склад, а й відправляти значну їх частину у Німеччину для потреб німецького цивільного населення.

Україна була однією із найважливіших для рейху серед окупованих східних областей: майже найбільша територія, високоврожайні землі, чудовий регіон постачання продуктів харчування і робочої сили. Вона була повністю окупована німецькими військами і довго залишалася в їх руках як частина великої держави, яку вони змогли завоювати. Відповідно, Гітлер розглядав Україну не як етнічну чи національну територію, а лише як місце реалізації економічних інтересів Рейху.

Всю Україну нацисти розглядали як «*лебенсраум*» (життєвий простір) для німецького народу. Планувалось переселити на її родючі землі німецьких

колоністів і певну кількість «арійського» населення Данії, Голландії та Норвегії. Українці підлягали частковому знищенню. Оскільки нові поселенці потребували робочої сили, частину українського населення, насамперед селян, передбачалось використати на некваліфікованих роботах.

Ці плани, щоправда, були розраховані на тривалу післявоєнну перспективу (до 30 років). А під час війни головне завдання нацистської влади формулювалося, головне, двома пунктами: а) експлуатація ресурсів окупованих районів на потреби німецької промисловості; б) постачання продовольством німецької армії.

На основі завдань поточної і перспективної окупації німці створили адміністративну окупаційну владу, якою завели систему крайньої експлуатації та народобивства.

Розроблені згідно з політичними настановами фюрера агресивні плани нацистів по відношенню до СРСР і, зокрема, України, передбачали запровадження нової організації управління і нового адміністративно-територіального поділу захоплених районів. Координацію цього процесу було покладено на рейхсміністерство окупованих східних територій на чолі з А.Розенбергом. Однак призначення на вищі адміністративні посади в структурі міністерства залишалися прерогативою особисто Гітлера.

Апарат міністерства складався з чотирьох головних відділів: 1. *політичного*, на який було покладено завдання розробки політичних принципів і директив з управління окупованими областями. Відділ складався з кількох підвідділів (політики, преси і пропаганди, по роботі серед юнацтва та ін.); 2. *управлінського*, що займався питаннями організації управління окупованими областями в усіх сферах діяльності (складався з підвідділів: особового складу,

внутрішнього управління, юридичний, фінансовий та ін.); **3. господарського**, що координував організацію виробництва й використання промислової та сільськогосподарської продукції в окупованих областях (йому підпорядковувались підвідділи загального господарства, промисловості і ремесла, сільського господарства, постачання та ін.); **4. технічного**, в структуру якого входили групи, що відали загальними питаннями, водним господарством, будівництвом (промисловим, шляхів) та ін. Така структура міністерства, не зважаючи на зміни на захоплених територіях і повну їх втрату, не зазнала перегляду до кінця війни.

Отже, загарбницькі намагання агресорів обґрунтовувались ідеєю «життєвого простору», людиноненависницькою расовою теорією, необхідністю покінчити з більшовизмом. Скрізь на захоплених територіях фашистські загарбники встановлювали «новий порядок», розглядаючи при цьому населення окупованих територій як дешеву робочу силу, а національні багатства — як військову здобич. Основні напрями окупаційної політики сформувались ще задовго до початку воєнних дій. У ході її втілення вони конкретизувалися і набували дедалі більш злочинного характеру. Не визнаючи за Україною права на державне існування, розглядаючи її як життєвий німецький простір, нацисти провели і відповідне адміністративне розмежування її території.

***Органи місцевої
адміністрації у
підпорядкуванні німецького
військового командування.***

П'ять північних і східних областей, які не увійшли до складу рейхскомісаріату (РКУ), перебували під

управлінням військової адміністрації і утворили так звану *військову зону України*. У процесі її формування можна виділити кілька етапів: **1.** Від **22** червня до **20** серпня **1941** р. - від початку війни до створення рейхскомісаріату «Україна». **2.** Від **20** серпня **1941** р. до 1 вересня **1942** р. До «в. з.» входила більша частина Лівобережної України, а кордон з РКУ проходив по Дніпру. **3.** Від **1** вересня **1942** р. до кінця окупації - в результаті літнього наступу **1942** р. німці оволоділи всією територією України, тому **1** вересня **1942** р. частина Лівобережжя, а також північна частина Кримського півострова були передані до РКУ.

Прифронтowa смуга як територія військового управління поділялася на три частини: лінія бойових дій (фронт); тилловий район армій; тилловий район груп армій. У фронтovій смузі необмежену владу мали командир розташованого корпусу, у тилловому районі армії й тилловому районі групи армій відповідно командуючий армією (або групою армій) та комендант.

Військові комендатури у тилловому районі створювались безпосередньо штабами діючих частин і мали завдання координувати діяльність міських управ на чолі з бургомістрами, гестапо та польової жандармерії. Зокрема, комендатури мали право віддавати накази й розпорядження місцевому українському управлінню й контролювати їх виконання. До них належали охорона важливих об'єктів, боротьба зі шпигунами, терористами та саботажниками, створення та діяльність концтаборів. Крім того, військові комендатури мали сприяти вирішенню продовольчих проблем та боротися з партизанами й диверсантами в сільських районах.

При кожній комендатурі існували відділи - сільськогосподарський (до нього входили агроном і зоотехнік), транспортний, у справах

військовополонених, реєстрації і прописки. Для боротьби з диверсантами і партизанами при комендатурах існував також відділ поліції та каральних загонів, а співробітниками гестапо створювалась агентурна мережа, спеціально обладнане помешкання для заарештованих. Для кращого зв'язку й автономного ведення справ у штат кожної комендатури з військових частин виділялось декілька перекладачів та писарів. 10-15 зв'язкових мотоциклістів і охорона у кількості до 30 чоловік. Для підтримання порядку на місцях у підпорядкуванні комендантів перебували охоронні дивізії, полки, фельд- і ортскомендатури, які становили мережу й опорні пункти німецького військового управління.

Паралельно із власними військовими органами влади окупанти утворювали і *цивільну адміністрацію*. Її можна умовно поділити на німецьку та місцеву.

Німецька окупаційна адміністрація на території, що підлягала військовому командуванню, утворювалась в рамках адміністративно-територіальних одиниць – «гебітів» та «крайсів», на чолі яких стояли відповідно німецькі сільськогосподарські гебітс- та крайсфюрери. Їх головним завданням була поставка продуктів харчування окупаційним військам.

Місцевими цивільними органами влади, до яких входили місцеві мешканці, стали *земельна* (обласна - у колишніх обласних центрах - Харків, Суми) та *міська* управи. У міських районах і колишніх райцентрах були створені *районні управи*, а у менших населених пунктах - *старостати*. Для упокорення місцевого населення при кожній управі створювалось поліцейське управління з такими відділеннями: кримінально-слідчим, паспортним, охорони порядку і пожежної охорони.

У міських районах діяли *бургомістрати*. Вони складались із таких відділів: адміністративний, харчово-торговельний, житловий, транспортний, суспільної опіки, зовнішнього впорядкування, обслуговування німецької армії, група охорони (*О.Дьяконова*). Очолював адміністративний апарат райбургомістр.

Через міських бургомістрів військові коменданти контролювали прилеглі до великих міст райони: у кожному з них обов'язково створювались районні управи з адміністративним, житловим, технічним і фінансовим відділами, а також управління поліції, яке наглядало за порушеннями окупаційних порядків через всеохоплюючу мережу нагляду (поліцейські дільниці, квартальні поліцейські та коменданти будинків).

Адміністративно-територіальні перетворення гітлерівської Німеччини у Східній Галичині: «Дистрикт Галичина» 1941-1944 рр.

Проводячи в Україні територіально-адміністративне розмежування, німецьке вище державне керівництво виходило виключно з інтересів власної політики, зовсім не враховуючи етнічного складу населення окупованих територій. Так, до складу створеного 12 жовтня 1939 р. *Генерального Губернаторства* (Генеральної Губернії) - особливого типу окупаційного режиму запроваджувався на зайнятих Німеччиною територіях польської держави (столицею стало місто Краків), увійшли українські етнографічні території — Холмщина, Підляшшя, Засяння і Лемківщина з 700-тисячним населенням (*В.Офіцінський*).

На чолі Генеральної Губернії стояв Генеральний Губернатор (Ганс Франк), який був наділений всією повнотою влади. Дорадчим органом Генерального Губернатора була Рада, що складалася з найвищих чиновників губернаторського уряду. Генеральне Губернаторство творило окрему правову, фінансову, митну складову частину Німеччини.

Територія Генеральної Губернії поділялась на чотири області-дистрикти (Краків, Радом, Люблін, Варшава), а після окупації західноукраїнських земель створили *п'ятий дистрикт «Галичина»* - на чолі з губернатором (Карл Ляш, від 30 січня 1942 р. - Отто Вехтер) та підпорядкованим йому урядом. Управління Галичиною з рук командування німецької армії переходило до цивільної адміністрації. Одночасно Галичина ставала складовою частиною Німеччини.

Правовою основою утворення німецької адміністративної влади в Східній Галичині (стала хронологічно першою німецькою цивільною окупаційною адміністрацією з початком Другої світової війни) було *«Розпорядження про адміністрацію Галичини»* (1 серпня 1941 р.).

Згідно з цим документом, територія, що належала до Польщі, стала складовою частиною Генеральної Губернії на підставі постанов фюрера від 17 та 22 липня 1941 р. Вона обіймала колишні воєводства - Львівське, Тернопільське, Станіславське (або чотири західні області УРСР - Львівська, Дрогобицька, Станіславська (нині Івано-Франківська), Тернопільська (без північних районів), площею понад 48 тис. кв. км. (Лисенко О., Нестеренко В.). Місце перебування керівних органів – Львів (Лемберг). Урядовою мовою дистрикту Галичина проголошувалась німецька мова, проте до вживання допускалися й українська та польська. Тому всі

нормативно-правові акти повинні були оголошуватись німецькою, українською та польською мовами. Остаточне входження дистрикту Галичина до складу Генеральної Губернії було оформлено 1 листопада 1941 р.

Для управління краєм було створено уряд дистрикту - *Раду Правління*. До неї ввійшли державний секретар уряду Генеральної Губернії, вищий керівник СС і поліції у Генеральній Губернії та губернатор дистрикту Галичина. На Раду правління на чолі з державним секретарем уряду Генеральної Губернії покладалась завдання підготовки введення законів Генеральної Губернії в новому дистрикті та узгодження усіх важливі для дистрикту адміністративних засобів та способів управління краєм.

За час існування дистрикту «Галичина» відбулося декілька реорганізацій окупаційного адміністративно-територіального устрою. Від часу заснування в адміністративно-територіальному відношенні дистрикт Галичина поділявся на *повіти* (крайзе), а ті - на *округи* (бецирки). Всього на весну 1942 р. у складі дистрикту було 16 повітів. Унаслідок змін у територіально-адміністративному поділі (13 квітня 1942 р.) до дистрикту Галичина (за В.Офіцінським), крім міста Львова, входило 13 (згодом 11) *окружних староств* (крайзгауптманшафтів): Бережани, Чортків, Дрогобич, Калуш, Львів-повіт (Лемберг-ланд), Рава-Руська, Самбір, Станіславів, Стрий, Тернопіль, Золочів.

Окружні староства (крайзгауптманшафти), в свою чергу, ділилися на округи-«бецирки» (включали від двох до п'яти округів) та «ландгемайнди» (сільські громади). Також існували так звані *виділені міста* (крайзфрайштадти). Всього налічувалося 17 крайзгауптманшафтів і міст, які порівнювалися до них за

значенням (крайзфрай-штадтів). За останньою реорганізацією адміністративно-територіального устрою (з 1 липня 1943 р.) в дистрикті «Галичина» запроваджувалися міські та повітові комісаріати.

Управління крайзгауптманшафтами здійснював *окружний староста* (крайсгауптман) з допомогою *комісарів* (ландкомісарів у бецирках). Адміністрацію у містах очолювали штадтгауптмани. Вони були, звичайно, німцями. Сільські громади очолювалися війтом. Останній вирішував усі поточні справи селян разом з *радою* (складалась з 5-10 місцевих громадян). Рішення про національну належність війтів чи ради приймала національна більшість даного населеного пункту.

Цікаво, що дослідники та очевидці років окупації як характерну рису окупаційної влади відзначають продуману до досконалості її організацію. Так, для підготовки громадського правління (війтів, громадських секретарів) у дистрикті Галичина функціонувало 9 адміністративних курсів (*В.Офіцінський*). А розпорядженнями окупаційної адміністрації охоплювалися, без перебільшення, усі ділянки побутового і господарського життя: від курки, яку необхідно перевірити у ветеринара, до заборони перебудови архітектурної деталі на будинках (*Л.Крушельницька*).

Особливістю політико-правової ситуації в Східній Галичині було те, що вся повнота політичної влади зокрема на рівні дистрикту та окружних староств перебувала у німецьких руках. Українці в окупаційній адміністрації займали посади нижчого, а іноді середнього ешелону. Наприклад, війти і бургомістри (у невеликих містах), як звичайно, були українцями. Усі рішення української влади набували чинності лише після відповідних рішень німецької адміністрації. Будь-яка незгода з її діями, не говорячи

про відкритий опір заходам чи політиці окупаційних властей, жорстоко придушувався.

Правові відносини, судівництво на території дистрикту «Галичина»

урегулювалися на основі німецького законодавства (з 1 серпня 1941 р.). Останнє по відношенню до українців та інших національних груп носило яскраво виражений дискримінаційний характер, що проявлялось в його *дуалізмі* (окремо для німців, окремо для ненімців).

Дослідники (*В.Офіцінський*) обґрунтовано зазначають, що найбільш випукло принцип дуалізму окупаційної німецької правової політики виявився у сфері *судової організації*. Тут співіснувало дві системи: *німецькі суди*, що вирішували справи німецького і ненімецького населення, та *ненімецькі суди*, що розглядали цивільні справи ненімецького населення. Згідно з розпорядженням Генерального Губернатора, було запроваджено три види німецьких судів: **1)** Німецькі суди (Дойче Геріхте); **2)** Вищі німецькі суди (Дойче Обергеріхте); **3)** Спеціальні суди (Зондергеріхте). Німецький суд був судом першої інстанції у великих містах. Вищий німецький суд — це суд другої інстанції, що існував у головному місті дистрикту (Львів). Спеціальний суд організовувався в адміністративному центрі дистрикту, але міг мати відділи і поза містом. У Східній Галичині такі суди були створені у Станіславові та Тернополі.

У компетенцію німецьких судів у кримінальних справах входив розгляд перш за все карних справ німців, а також карних справ інших осіб у випадках: **а)** порушення безпеки німецької держави; **б)** порушення розпоряджень Генерального Губернатора або уповноваженої ним влади; **в)** порушення

здійснено в приміщенні або іншому місці, що використовується органами німецької влади. У компетенцію німецьких судів з цивільних справ входив розгляд всіх справ німців, а також ненімців, коли хоч би одна сторона у процесі була німцем.

Наведені суди були інституціями для розгляду основної кількості справ. Для деяких категорій справ діяли окремі суди. До них належали *військові суди* (Вермахтгеріхте), що здійснювали розгляд злочинів, спрямованих проти армії. У системі судочинства існували, так звані *доразові суди* (Штандгеріхте), що розглядали справи, пов'язані з виступами проти влади, підбурюванням до непокори владі, насильств по відношенню до німців, підпал, через який потерпіло німецьке майно. В усіх судах чинним було виключно німецьке законодавство. Функції прокуратури при німецьких судах виконував обвинувальний орган «Анклягебегерде» при Зондергеріхте (спеціальному суді).

Ненімецьке судівництво Східної Галичини діяло на основі розпорядження від **19 лютого 1939** р. Воно визнало силу тих судів, які діяли, перш за все, за австрійських часів та за часів польської держави в межах *міського суду* (Бурггеріхте), *окружного* (Беціркгеріхте) та *апеляційного* суду (Апеляціонсгеріхте). Компетенції ненімецьких судів підлягали всі цивільні справи, які не підлягали компетенції німецьких судів. З кримінальних справ ненімецький суд вирішував тільки ті справи, які обвинувачувальний орган передавав на його розгляд. Чинним залишалось польське законодавство, крім випадків його зміни спеціальним розпорядженням Генерального Губернатора. Судовою мовою в Галичині, згідно з розпорядженням Генерального Губернатора від **19 жовтня 1942** р., визнано українську мову, але якщо 1/5 даного населеного пункту

становило польське населення, в судовому засіданні могла використовуватися і польська мова.

Дуалізм був присутній і в організації *умовно* «правоохоронної сфери». Так, повноваження української поліції поширювались лише на українське, польське та єврейське населення. Всі справи про порушення правопорядку німцями українська поліція була зобов'язана передавати німецьким колегам. Варто зазначити, що особовий склад Української допоміжної поліції формувався з молодих людей, які закінчили курси Поліційної школи у Львові. А впродовж 1942 р. (за В.Офіцінським) було два випуски цієї школи: у кінці січня поліційні курси закінчили 186 українських поліцаїв; у травні – 192.

Отже, в цілому маємо підстави стверджувати, що усі адміністративні заходи німецької окупаційної влади на західноукраїнських землях, в тому числі включення Східної Галичини до складу Генеральної Губернії, адміністративно-територіальний устрій, судова система тощо були спрямовані на перетворення Східної Галичини в складову частину Великонімецької імперії – III Рейху.

Очевидно, варто також погодитися з думкою (В.Офіцінський): в силу того, що в цілому німецьке управління в Східній Галичині здійснювалося через посередництво української адміністрації, становище українського населення краю, у порівнянні з Східною Україною чи Польщею, не дивлячись на всі жахіття, пов'язані з тягарем війни, було дещо кращим.

Рейхскомісаріат «Україна» (1941-1944 рр.): адміністративно-політичний устрій.

Керівні органи рейхскомісаріату «Україна» перебували у місті Рівне. Очолив його (не випадково)

рейхскомісар *Erich Koch*. Про нього ходила слава особливо безпощадної людини (проявив себе таким будучи гауляйтером Пруссії), і тому була думка, що він єдиний здатний якнайкраще виконати завдання німецької окупаційної влади в Україні. Сучасники згадують, що він не міг нічого сказати, щоб не згадати при цьому про розстріл. **1959** р. був арештований органами влади про радянської Польщі. Помер у тюрмі **1986** р. у віці **92** років (*В.Косиш*).

Порівняно з дистриктом «Галичина», структура рейхскомісаріату «Україна» мала певні відмінності. Адміністративно він складався з шести *генеральних округів*: **1.** «*Волинь*» (центр — м. Рівне). До нього входили у передвоєнних межах Рівненська, Волинська, Кам'янець-Подільська області, а також південні райони Брестської і Пінської областей БРСР. **2.** «*Житомир*» (центр — м. Житомир). Сюди були включені Житомирська область, північні райони Вінницької з м. Вінницею і південні райони Подільської області БРСР з м. Мозирем. **3.** «*Київ*» (центр — м. Київ). У цей округ увійшли Київська і Полтавська області. **4.** «*Миколаїв*» (центр — м. Миколаїв). До нього входили Миколаївська (без західних районів) і Кіровоградська області. **5.** «*Таврія*» (центр — м. Мелітополь). До цього округу було включено лівобережні південні райони Херсонської і Запорізької областей. **6.** «*Дніпропетровськ*» (центр — м. Дніпропетровськ). Цей округ складався з Дніпропетровської і частини Запорізької областей. *Територія Криму перебувала під спільним управлінням.* Формально вона входила до складу округу «Таврія», проте тут активно діяли органи військової зони управління. Генеральні округи поділялися на **114** округів (крайзгебітів), які включали в себе **434** райони (у межах довоєнних кордонів).

На чолі генеральних округів та найбільших міст України стояли *генерал-комісари* та *штадткомісари*. Вони, зазвичай, мали досить високі чини в СС, СА чи займали високі пости в адміністративному апараті Німеччини до свого призначення. Окружну адміністрацію також очолювали комісари (*гебіткомісари*). Невеликими містами управляли *ортскомісари*. Персонал цих органів був німецьким, окрім нижчих технічних посад. При окупації України спочатку не було жодних точних інструкцій, за якими той чи інший чиновник мав би керувати окупованими територіями (*Б.Єржабкова*). Тому більшість новостворених адміністративних округів працювали цілковито самостійно, згідно з уявленнями свого керівника.

Структура адміністративного апарату управління рейхскомісаріату в основному повторювала структуру міністерства Розенберга. Однак дослідники (*П.Ректов*) звернули увагу на ту обставину, що найменування деяких підвідділів апарату самі по собі відображали цілеспрямовану настанову на організацію поневолення населення окупованих територій. Наприклад, наявність у структурі єврейського підвідділу, розподіл підвідділів юнацького та жіночого на підвідділи німецький, *фольксдойче* (місцеві німці) та ненімецький, свідчили про наміри «законодавців» проводити певну «національну політику». Наявність підвідділів «поселенської політики», «сільськогосподарської колонізації» відображав намір організувати колонізацію окупованої гітлерівцями території та обезземелення місцевого селянства. Те, що фінансовий підвідділ займався питанням монополій, свідчить про намір сприяти проникненню німецьких торговельних та промислових компаній і союзів в українську економіку. Усі інші відділи і підвідділи

німецьких окупаційних органів, хоч би як привабливо вони зовні не виглядали, врешті-решт ставили за мету організацію матеріального і морального пригноблення населення окупованої України.

На колишню (радянську) адміністративну структуру, насамперед, опиралися гітлерівці за організації *органів місцевого «самоврядування»*. Останні обмежувалися селом, громадою (сільською і міською) і районом. Кордони колишніх районів та громад було в основному збережено, бо це влаштувало окупантів як з адміністративної, так і з господарчої точок зору, а також тому, що населення звикло до них. Важливо зазначити, що гітлерівці також залишили на селі існуючу за радянських часів колгоспно-радгоспну систему, ще раз підтвердивши цим свою ідейну єдність зі сталінізмом. *«Наказ про новий аграрний порядок»* (5 лютого 1942 р.) А. Розенберга перетворював колгоспи на громадські господарства, а радгоспи - на державні. Колгоспні і радгоспні господарства німці перейменовують на «лігеншафти», призначають у них своїх директорів, а селян зобов'язують до примусової безкоштовної праці.

Сільські, громадські та районні управління (управи) існували на усій території рейхскомісаріату. *На чолі районів стояли начальники районних управ, на чолі громад (міських і сільських) — бургомістри.* Під громадою малися на увазі і об'єднання сіл (територія колишньої сільради). Кожне з сіл очолював *староста*, який призначався бургомістром, він же і був головною опорою органів «місцевого самоврядування». Останні, звичайно, діяли в умовах повної підконтрольності і залежності від німецьких адміністративних і поліцейських окупаційних органів. Як своєрідні органи самоврядування можна трактувати діяльність

комітетів самодопомоги, які німці не забороняли (*В.Шайкан*). Вони виникали у великих і маленьких містах України при міських і районних управах.

Начальники райуправ та бургомістри призначалися за згодою генерал- та гебітскомісарів лише «*політично надійні*» і «*активні*» прибічники окупантів. Вони повинні були «*забезпечувати спокій і безпеку*» на території району і громади, турбуватись про очищення її від «*ворожих елементів*», запобігати актам саботажу і диверсій та іншим проявам ворожнечі щодо окупантів, «*організовувати*» поставки продуктів до рейху. Районні та міські управи налічували близько 10 відділів, основними з яких були: відділ загального управління, поліцейського управління, шкіл і культурних закладів, охорони здоров'я, ветеринарний, фінансовий, будуправління, промисловий, пропаганди і забезпечення робочою силою.

До складу рейхскомісаріату були введені командувачі збройними силами, підпорядковані безпосередньо начальнику штабу ОКВ. Командувач був вищим представником збройних сил і здійснював верховну військову владу. Він мав право віддавати розпорядження з усіх питань, які стосувалися забезпечення окупаційного режиму. По відношенню до цивільних закладів командувач мав право вимагати проведення заходів, необхідних для виконання військових завдань. Його розпорядження в цій сфері (за П.Рекотовим) повинні виконуватись в першу чергу навіть порівняно з розпорядженнями рейхскомісара.

Було налагоджено співробітництво між командувачем вермахту та рейхскомісаром і керівниками СС і поліції, а також відповідно підпорядкованими їм органами. На практиці воно полягало у залученні військових органів до політико-

адміністративних примусових заходів окупаційного режиму, у спільних акціях проти населення, в економічному пограбуванні території рейхскомісаріату для постачання вермахту, у примусовій відправці робочої сили до рейху та інших діях.

Репресивно-каральний апарат рейхскомісаріату «Україна».

Основне завдання системи управління «східними територіями» полягало у виробленні механізмів організації гноблення, терору і пограбування населення. Для цього утворювалися і окупаційні репресивно-каральні структури – суди і поліція.

У рейхскомісаріаті «Україна» німецьке судочинство організовувалось на зразок того, що вже існували в Генеральному Губернаторстві. Тут також в основу окупаційного судочинства було покладено принцип дуалізму.

Судоустрій складався з кількох ланок - німецьких, особливих, місцевих та верховного судів. Німецький «*обергеріхте*» (верховний суд) засновувався у місці перебування рейхскомісара (м. Рівне). Його права поширювалися на всю територію, підконтрольну рейхскомісаріату. У місцях перебування генеральних комісарів були організовані німецькі суди («*дойчгеріхти*»), по одному в кожному генеральному окрузі (в рейхскомісаріаті - їх було шість). При кожному з них був «*зондергеріхте*» (особливий суд), який займався особливо важливими справами, що складали загрозу для існування окупаційного режиму. Дойчгеріхту були підсудні всі кримінальні справи, а також ті цивільні справи, у яких хоча б однією зі сторін був німець з рейху чи фольксдойче. Обергеріхте розглядав апеляції та скарги по вироках і рішеннях дойчгеріхту. справи у дойчгеріхті розглядалися суддею-німцем одноосібно,

в обергеріхте працювало троє суддів, у зондергеріхте — окрім судді-німця фігурують двоє «засідателів», які призначалися з числа німців.

Для розгляду нескладних кримінальних справ, за якими у ролі підсудних фігурували місцеві жителі (не фольксдойче) і за які покарання були обмежені штрафом до 1000 марок чи тюремним ув'язненням до двох років, були також залучені місцеві суди на чолі з «шеффенами». Останні призначалися генерал-комісарами з місцевого населення, їхні вироки обов'язково надходили на затвердження до гебітскомісара, який мав нічим не обмежене право змінювати міру покарання. Шеффени керувалися німецьким кримінальним законодавством.

Головною ланкою німецької репресивно-каральної системи на переважній більшості українських етнічних земель, що входили до складу рейскомісаріату «Україна» були органи поліції. Тільки-но територія захоплювалася сухопутними військами, на ній відразу встановлювався поліцейський режим, який при переході влади до органів цивільного управління був дедалі більш організованим і жорстоким. Вплив органів безпеки та поліції на цій території ставав всеохоплюючим і визначальним, а самі вони часто підміняли собою інші імперські адміністративні установи (П.Рекотов).

«Поліцейська охорона» окупованих східних областей покладалася на рейхсфюрера СС і начальника поліції. Поліцейське керівництво на території рейскомісаріату «Україна» у своєму постійному чи тимчасовому розпорядженні мало: оперативні команди СС та СД, підрозділи таємної польової поліції (ГФП), німецької охоронної поліції (сіпо) та поліції порядку, загони польової жандармерії. Свою поліцію мали господарські

заклади. Деякі поліцейські права мали й *ландвірти* (сільськогосподарські керівники).

Крім того, існувала місцева поліція, яку складали загони т.зв. «служби порядку», «стражі порядку», української допоміжної поліції, «охоронні загони» («охоронні, караульні команди»), «козачі сотні» тощо. Дослідники (*Т.Гунчак, В.Косик, О.Лисенко, В.Нестеренко, П.Рекотов, ін.*) зазначають, що крім цих суто каральних органів і служб право карати мали всі керівники органів «місцевого самоврядування» та німецьких цивільних адміністративних органів.

До того ж, від самого початку війни діяли спеціальні підрозділи-«*Айнзацгрупи*» (в Україні діяло дві таких групи, у кожній по 4-5 підрозділів – айнзацкоманд=зондеркоманд), які йшли позаду лінії фронту і розправлялися з небажаними елементами, особливо з комуністами і євреями.

Головною жертвою того планового терору були євреї, яких німці розглядали як «головну опору більшовизму». Їх ловили, гнали великими групами в яри поблизу міст і розстрілювали. Таких ярів в Україні сотні. Найбільш відомий серед них Бабин Яр, у якому фашисти знищили тисячі євреїв. Українців фашисти нищили більш вибірково – переважно за політичні та економічні «злочини». Останніх було чимало, оскільки будь-яке порушення встановленого окупаційною владою режиму жорстокої експлуатації в Україні трактувалося як злочин. Зокрема, в Україні було запроваджено обов'язкову працю. Тобто, всі жителі віком від **18** до **45** років були зобов'язані працювати. Обов'язкова праця для євреїв поширювалась на осіб обох статей від **14** до **60** років. Робочий день тривав від **7** до **17** год., але платили за таку працю мізер – **40-60** рейхсмарок (для порівняння - **1** кг масла на ринку коштував **30** марок).

На селі непомірно високими були квоти поставок. Вже восени 1941 року німці запровадили «контингент» — примусову здачу хліба. Контингенти були надзвичайно високі, і селянам практично нічого не залишалося. За даними Ю.Киричука, уже взимку 1941-1942 рр. нестача збіжжя в Карпатах, на Поліссі, а весною 1942 р. також і на Передкарпатті спричинила голод. Часто селяни вдень працювали на «лігеншафті», а вночі на власному полі, з якого зобов'язані були здавати контингент. За нездачу зерна чи іншого продукту фашисти часто палили цілі села, а їх мешканців розстрілювали. У всьому світі відома доля чеського села Лідице та французького Орадур, що їх разом з мешканцями спалили німці. А в Україні (за В.Косиком) було аж 250 таких сіл! Найбільше постраждали від цього Волинь — 97 сіл (напр., с. Кортеліси) і Полісся: Житомирщина — 32 села, у Чернігівській області — 21, у Київській — 17 сіл.

Отже, структура, склад та завдання адміністративного та репресивно-карального апаратів, що діяли на території рейхскомісаріату «Україна», дають підстави стверджувати, що це був механізм морального і фізичного гноблення, грабунку і терору щодо окупованого населення, який складав основу існування фашистського окупаційного режиму.

Національно-культурна політика Німеччини на українських землях

ґрунтувалася на ідеологічних засадах щодо особливого становища німців. Часто це було основним аргументом нелюдського ставлення гітлерівців до культурних потреб поневолених народів.

Тому, що німці є вищою расою, якій повинні служити усі інші народи, головню, слов'янські нації, Гітлер та його прибічники були впевнені у тому, що наука і культура потрібні лише німецькому народові. Наприклад Гітлер (за В.Косиком) вважав, що українців та росіян достатньо було б навчити дорожніх знаків, а знання географії мали полягати в тому, що столиця Рейху є Берлін. Математика і подібні предмети взагалі виключалися.

Зважаючи на особливе значення території України у перспективних колоніальних планах гітлерівців, місцеве населення в Україні не повинно було вивчати німецьку мову, на відміну, наприклад, від північного рейхскомісаріату Остлянд, де вона мала набути великого поширення. Вважалося, що краще німці, які становитимуть правлячий клас, будуть вивчати мову країни, а українці не говоритимуть мовою адміністрації. На основі таких рекомендацій А.Розенберга, Е.Кох з великим небажанням дозволив відкрити лише декілька початкових шкіл, а про вищу освіту не могло бути й мови.

Захоплюючи великі міста, нацисти нищили або грабували бібліотеки, музеї, наукові установи. Звичайно у цьому варварстві були приховані далекосяжні цілі Третього рейху, в реалізації яких чільна роль відводилася окупаційній адміністрації, а саме: німці намагалися позбавити українців їхньої культурної традиції чи взагалі якогось прагнення, вищого за ручну працю. Крім того, знищуючи символи негерманських культурних досягнень, вони розраховували полегшити собі колонізацію східних просторів.

Національно-культурна політика Німеччини у Східній Галичині, у порівнянні з іншими регіонами України, носила поміркований характер, і (за В.Офіцінським) до певної міри відповідала

національним інтересам українців, що було можливим завдяки діяльності суспільної установи – *Українського Центрального Комітету (УЦК)*, очолюваного Володимиром Кубійовичем. Протягом усієї війни УЦК була єдиною організацією, що могла, хоч і дуже обмеженою мірою, але боронити соціально-економічні інтереси українців (були організовані українські школи, кооперативи й молодіжні групи; засновано у Кракові видавництво й помітно збільшено наклад української преси) у Генеральному губернаторстві. Проте і в Східній Галичині, як і на інших окупованих нацистами територіях, національно-культурне життя, у всіх його проявах, також було поставлене під жорсткий контроль окупаційних органів. До певної міри стабілізуючим фактором у відносинах українського населення краю та німецької влади була греко-католицька церква на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким. Але і її вплив на політико-правову ситуацію в краї, попри всі заяви німецького керівництва різних рівнів про толерантне ставлення до релігії і церкви, був обмежений.

Отже, в цілому політика німецької адміністрації, зокрема в рейхскомісаріаті «Україна», зумовила у населення ворожий настрій та значне незадоволення замість очікуваної німцями готовності співпрацювати. Українці насамперед бажали незалежності та самостійності.

Встановлення і діяльність румунської окупаційної адміністрації

Під час Другої світової війни королівська Румунія виступила сателітом і стратегічним партнером гітлерівської Німеччини. Підтримавши нацистський

кривавий режим, її правителі сподівалися на щедрий шматок при поділі світу, зокрема за рахунок частини українських етнічних земель.

На окупованій території Румунією були створені три губернаторства - «*Бессарабія*» (6 повітів Молдавської РСР та Ізмаїльська область УРСР, центр - Кишинів), «*Буковина*» (райони Чернівецької області - Чернівецький, Хотинський і Сторожинецький, деякі північні райони МРСР, центр - Чернівці), «*Трансністрія*» (лівобережні райони МРСР, Одеська, південна частина Вінницької і західні райони Миколаївської областей УРСР, з 19 серпня до 17 жовтня 1941 р., центр - Тирасполь, потім - Одеса) загальною площею майже 100 тис. кв. км., з них більше половини - українські землі.

На відміну від Бессарабії і Північної Буковини, правовою основою утворення «Трансністрії» і, зрозуміло, входження до її складу українських земель, стала «*Угода...*» (30 серпня 1941 р.), підписана у Тегіні (Бендерах) представниками німецького та румунського командування. У відповідності до цього документа Румунія лише отримувала мандат на здійснення тимчасової «адміністрації» та економічної експлуатації території між Дністром і Південним Бугом.

Територія всіх трьох губернаторств поділялася на *повіти*, в складі кожного з них були *волості* (пласти) та *сільські громади* (кошуки). Усі посади цивільної і військової адміністрації в губернаторствах обіймали румуни. Лише в Одесі, враховуючи її важливість, німці призначили своїх «представників», які й були головними розпорядниками (*Лисенко О., Нестеренко В.*).

Незважаючи на те, що Румунія була сателітом і стратегічним партнером нацистської Німеччини, з ряду позицій румуни намагалися проводити незалежну політику, особливо в Трансністрії, яку

вважали своєю військовою здобиччю. Зокрема, на території, підпорядкованій румунській адміністрації, здебільшого дотримувалися правила: євреїв масово не розстрілювати. Проте за свідченнями очевидців (*Б.Забарко*) у багатьох гетто (напр. Шаргородському) румуни у безглуздому прагненні наслідувати своїх німецьких колег били свої жертви, лупили їх кийками, змушували роздягатися, замикали у вагонах для худоби, морили голодом або доводили до смерті виснажливою роботою.

Дослідники (*С.Гальчак*) зазначають, що окрім відмінностей стосовно вирішення «єврейського питання», румунська окупаційна влада мала «свій погляд» на деякі інші: якщо німці допускали існування лише початкових шкіл, то в Трансністрії впроваджувалася шестирічна освіта (навчання не було безкоштовним); якщо німці безжалісно розстрілювали кожного, хто насмілювався користуватися радіоприймачем, то в Трансністрії здійснювалася навіть певна радіофікація окремих населених пунктів; якщо німці прихильно ставилися до фольксдойче, то румуни деякий лібералізм проявляли до молдавського населення; якщо гітлерівці нещадно карали за найменше порушення кожного підозрілого, то в румунів за аналогічну провину жертва могла й відкупитися або зазнати м'якшого покарання...

Проте румунські загарбники нічим не поступалися гітлерівцям у матеріальному спустошенні краю. Причому грабунок був чи не найголовнішим пріоритетом їхньої окупаційної політики.

Насамперед нещадно грабувалися діючі промислові підприємства й особливо колективні господарства. Румунські окупанти, як і німецькі, зберегли колгоспну систему господарювання, лише проголосивши колгоспи общинами та замінивши їх

назви румунськими (так на вінницькій землі з'явилися общини «Фурніка», «Ізбинда», «Сальварія», «Сперанца» та ін.). Лєвова частка виробленої в них продукції вилучалася «губернаторством» (С.Гальчак). Населенню ж, тобто виробникам цієї продукції, залишалися мізерні крихти, що було узаконено окупаційною владою на найвищому рівні.

Основними напрямками визиску населення окупованих румунами територій стало: 1) запровадження обов'язкової трудової повинності для жителів Трансністрії (20 березня 1942 р.). Всі особи віком від 16 до 40 років мали «використовуватися на різних роботах воєнного характеру, на роботах для установ і підприємств-громадських і приватних, а також на сільськогосподарських роботах екстреного характеру» (С.Гальчак); 2) встановлення ненормованого робочого дня. Найбільш ненормованим робочий день (причому для всього населення) був у сільському господарстві, особливо під час важливих сільськогосподарських кампаній, як-от посівна, обробіток технічних культур, жнива тощо; 3) вивезення продуктів харчування та засобів виробництва. Крім зерна, худоби, птиці, продуктів харчування, з общин постійно вивозилися трактори, комбайни, різноманітний реманент. Зокрема в 1943 р. румунські загарбники поставили за мету вивезти з общин взагалі все зерно. А щоб максимально поживитися награваним збіжжям, а також враховуючи загрозливу ситуацію на фронті, восени того ж року румунські окупанти заборонили общинам проводити сівбу озимих культур.

Дослідники (С.Гальчак) зазначають, що за румунськими даними, наприкінці війни загальна вартість награваного в СРСР майна становила близько 948 млрд. лей у довоєнній валюті (для

порівняння: видаткова частина державного бюджету Румунії з 1941-1942 рр. становила всього 160 млрд. лей).

У цілому ж румунська окупаційна адміністрація у пам'яті українців залишилася як суто злочинна, що чинила розправи над мирним населенням, нещадно грабувала та експлуатувала його.

Угорський окупаційний режим на Закарпатті

Угорський окупаційний режим на території українського Закарпаття було встановлено після того як у березні 1939 р. угорська армія захопила Карпатську Україну й повалила її уряд. Передумовою захоплення Угорщиною Закарпаття стала активна участь режиму Міклоша Хорти (1920-1944 рр.) на боці Німеччини у війні проти СРСР. Укладенням союзу з Німеччиною Угорщина переслідувала передусім свої державні інтереси: знищення СРСР, усунення слов'янської загрози й небезпеки, зміцнення угорських позицій у регіоні. У роки війни реалізувати ці військово-політичні завдання передбачалося насамперед на етнічних землях українського народу – Закарпатті. Хоча хортиська Угорщина претендувала і на частину території Галичини. Так, до середини 1942 р. Угорщина намагалася розділити Галичину на дві частини: південну приєднати, а північну залишити німцям. Дослідники (О.Дергачов) обґрунтовано доводять, що основна причина таких прагнень полягала не тільки у необхідності зміцнення безпеки угорських східних кордонів, але й знесення Галичини як серцевини української визвольної боротьби, що справляла великий вплив і на карпатських русинів. Але в липні 1942 р. Берлін

відхилив такий проект. Ці та подібні питання пов'язувалися з наслідками війни проти СРСР, і розв'язання їх переносилося на післявоєнний період.

Існує думка (*І.Пон*), що режим М.Хорті в Угорщині ніколи не був фашистським, для цього йому бракувало головних елементів, а саме – «вождя», якого обожають сфанатизовані маси; єдиної масової партії, що ліквідує усі елементи парламентської системи; всеохоплюючих та контролюючих каральних органів. Але М.Хорті (першим у Європі) в Угорщині встановив авторитарний режим, спрямований на забезпечення умов для творення моноетнічної Угорської держави. Виходячи з цієї засади, політика угорців у Закарпатті в порівнянні з угорським впливом у регіоні часів Австро-Угорської монархії не змінилася: вони далі проводили курс на *мадяризацію* культурного життя, освіти та адміністрації. Замість обіцяної широкої автономії (створення Карпато-українського воєводства з представницьким органом та широкими адміністративними та культурними повноваженнями), влада у Закарпатті була зосереджена в руках виключно ставлеників Будапешта.

Від початку окупації угорцями Закарпаття тут кілька місяців діяла тимчасова військова адміністрація, а територія поділялася на військові округи (комендатури). Військову адміністрацію замінили на цивільну із заснуванням інституту *регентського комісара* (липень 1939 р.). Тоді ж край назвали «Підкарпатською територією». Необмеженого правителя – регентського комісара, який очолював угорську цивільну адміністрацію в Закарпатті, призначав особисто М.Хорті. Йдучи шляхом штучного усунення необхідної основи для надання українцям Закарпаття автономії - єдність

адміністративної одиниці - окупаційні власті поділили територію краю на адміністративні *експозитури*. Усі адміністративні посади – старост, нотарів, окружних начальників – зайняли тільки угорці або ж їх симпатіки. Охороняти угорський окупаційний режим у краї мали **163** жандармські відділи, у кожному з яких налічувалося **11-17** жандармів, **5** поліцейських дирекцій та **146** нотарських урядів.

Закарпатські українці перебували у режимі репресій. У всіх селах і містах краю за людьми встановлювали поліцейський нагляд. Уряд Угорщини серйозно розглядав проблему їх депортації. Так, Генштаб угорських збройних сил кілька разів (у **1940–1942** рр.) розглядав пропозиції про виселення закарпатців у Галичину або в глибину Угорщини, але рішення не прийняв. Широкого розмаху досягли *фізичні репресії*. Наприклад, за короткий час після придушення Карпатської України, угорці без суду і слідства закатували та розстріляли, за підрахунками дослідників та очевидців (*Ю.Химинець*), понад **27** тис. найбільш активних та національно свідомих українців. До того ж, впродовж років окупації у Закарпатті була заборонена діяльність усіх українських *політичних* та культурно-освітніх організацій.

Протестуючи проти жорстокого режиму окупації Угорщини, і піддавшись активній радянській пропаганді, закарпатські українці після «золотого вересня», щоб потрапити у «сталінський рай» цілими сім'ями нелегально переходили кордон (особливо у **1940-41** рр.). Але втікачів - їх було понад **130** тис. чол. - після переходу чекали неймовірні страждання: вони опинились у таборах для переміщених осіб в районах Львова і Сколе. Частина з тих, хто після перевірки викликав підозру, там же, неподалік, без суду і

слідства розстріляли, або ж повертали у руки угорських жандармів. Ось як про це повідомляє згаданий Ю.Химинець: «...НКВД декотрих розстрілювало, а інших почало вивозити на советсько-мадярський кордон між Галичиною та Закарпаттям, передаючи цих нещасних втікачів у мадярські руки. Жертви мусили собі самі копати могили. На це звірство мадярів москалі дивились з другої сторони кордону. Коли траплялось, що хтось пробував утікати назад у Галичину, того розстрілювало НКВД. В такий нелюдський спосіб було розстріляно 25-30 тис. закарпатських українців».

У СРСР частина закарпатських українців, в'язнів концтаборів, була включена до складу закордонної чехословацької армії - корпусу ген. Людвіга Свободи. Досі мало кому відомо, що цей корпус було укомплектовано в основному із закарпатських українців, які склали 70-80 % його складу. Як відомо, радянське командування кидало чехословацький корпус на найбільш небезпечні ділянки фронту, де, зазвичай, використовувались смертники. Зокрема корпус Л.Свободи відіграв вирішальну роль у форсуванні Дніпра і захопленні плацдарму в районі Києва в 1943 році. За війну чехословацький корпус втратив 25 тис. українців убитими і пораненими, а більшості з тих, кому пощастило дійти до кінця, за списками полковника держбезпеки Раїцина була насильно вивезена знову в СРСР, в концтабори Сибіру і Півночі. За публікацією газети «За вільну Україну» (25 липня 1991 р.), найбільше їх загинуло у таборах «Печорлагу».

III. Проблеми творення української національної державності

Переходячи до питань, пов'язаних з діяльністю ОУН, УПА і, зокрема, проголошенням акту 30 червня 1941 р., доречно нагадати, що являли собою українці напередодні німецької окупації. Серед них чітко вимальовувалися (за Т.Гунчаком) *три категорії*: ті, що жили під радянською владою; ті, що з 1939 року були під радянською владою; нарешті, ті, що ніколи не жили під радянською владою (Закарпаття).

Українці під радянською владою, за малими винятками, становили *аполітичну* масу, яка, пройшовши через страхіття сталінських соціальних, економічних та політичних експериментів, боялася навіть думки про якісь громадянські чи національні права.

Інакше було *на західноукраїнських землях до їх входження до складу СРСР-УРСР у 1939 році*. Упродовж тривалого часу населення Галичини і Волині, Буковини і Закарпаття хоч і перебувало під чужим пануванням, навіть за умов значних перешкод, *зуміло розвинути широку громадську, культурну і політичну діяльність*. Зокрема, було чимало легальних партій, які обстоювали інтереси українців у державних інституціях. Само собою зрозуміло, що діяльність усіх цих партій після 1939 (1940 чи 1945 рр.) була припинена.

Але залишилася ОУН, яка нелегально діяла ще з 1929 року. Вона об'єднувала навколо себе противників польської окупації та проголошувала ідею Української самостійної соборної держави, що

охоплювала б усі населені українцями території, які на той час перебували у складі СРСР, Польщі, Чехо-Словаччини, Румунії. Реалізація такої ідеї, безперечно, вимагала збройних конфліктів з цими державами.

Тому у здійсненні своїх *політичних прагнень* ОУН вдалась до співпраці з німецькою військовою розвідкою. Варто зазначити, що союз ОУН з нацистами в цілому відповідав практиці, що склалася на міжнародній арені в другій половині 1930-х років. З Гітлером намагалися порозумітися уряди багатьох країн Європи. Сталінський уряд, як відомо, навіть уклав з нацистами пакет таємних договорів, що з погляду сучасного міжнародного права вважаються злочинними. Оунівцями все це робилося для єдиного – використати Німеччину у своїх інтересах, «переграти» Гітлера у великій політичній грі.

У квітні 1941 р. у Кракові на зібранні частини членів організації, що назвали Другим Надзвичайним Конгресом (Збором), ОУН остаточно розкололася на дві фракції: помірковану (А.Мельник - *фото зліва*) та радикальну на чолі з С.Бандерою (*фото справа*). Дві новостворені фракції за

іменами лідерів стали відомі як ОУН (Б) – «бандерівці» та ОУН (М) – «мельниківці». Впродовж війни ОУН (Б) прийняла назву ОУН (Р) - Револьюційна ОУН.

Причина розколу - розбіжності з багатьох питань, зокрема у ставленні до Німеччини і, загалом, - щодо методів і форм боротьби у реалізації політичної програми. Попри те, обидві фракції (за Т.Гунчаком -

фактично організації) не мали між собою ніяких ідеологічних розбіжностей, але маючи спільну мету старалися інформувати німців про свої політичні цілі. Зокрема, напередодні нападу вони надіслали Гітлерові два меморандуми, в яких обстоювали необхідність відновлення суверенної української держави в її етнічних кордонах. А загалом політична стратегія керівництва (проводу) бандерівської ОУН будувалася тоді на тому розрахунку, що німці, можливо, дозволять націоналістам-антикомуністам узяти владу над окупованою територією України, як це було у 1918 р. Таким мав бути (за Т.Гунчаком) перший крок до генеральної мети ще раз проголошеної на Другому Зборі: створення Української Самостійної Соборної Держави (УССД).

Проте, як відомо, в плани нацистів не входило створення самостійної Української держави, однак наразі гітлерівці мовчали. Більш того, у складі вермахту дозволили сформувати *Український легіон* (задумувався оунівцями як ядро майбутньої національної армії - УНА) чисельністю бл. 600 осіб, який складався з батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд» (інша назва - *Дружини українських націоналістів*). Тому ОУН, з одного боку, співпрацювала з німцями, а з другого – самостійно шукала розв'язки проблеми української національної державності.

Спроби ОУН відновлення Української державності

Найбільш радикально до проблеми встановлення національної державності підійшла ОУН під проводом Степана Бандери. Ще завчасу в еміграції бандерівці підготували спеціальні *похідні групи*, які, з початком воєнних дій, за задумом, мали рухатись на

Схід, і в умовах міжвладдя - організовувати українські владні структури. Найбільш інтенсивно, як правило, нелегально, такі групи відправлялися в Україну з настанням німецько-радянської війни.

Свої державотворчі плани оунівці намагалися втілити у життя практично відразу як німецька армія перетнула західний кордон сталінської імперії. Так, **30 червня 1941 р.** у Львові ОУН(б), не повідомивши німецьку військову владу, за ініціативою Ярослава Стецька було скликано Національні збори з представників різних регіонів України, які схвалили *Акт відновлення Української держави*. Забезпечення акції було покладено на батальйон «Нахтігаль» (під командуванням сотника Р.Шухевича), що вранці дістався до міста. У документі зазначалося, що «на західних землях України твориться Українська влада, яка підпорядкується Українському Національному Урядові, що створиться в столиці України Києві з волі українського народу». В Акті проголошення – прохання «не складати зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена суверенна українська влада».

Далі було проголошено «перший декрет провідника ОУН С.Бандери» про утворення «Крайового правління Західних областей України», тобто уряду, «до часу утворення центрального уряду в Києві». Головою уряду цим же декретом призначено Я. Стецька (*на фото*), який згодом (3 липня), постановою від свого імені перейменував «Крайове правління...» в «Українське державне правління», себто в тимчасовий «Уряд Української держави».

Текст «Акта про відновлення Української держави» був двічі переданий по радіо зі Львова. Успіх ОУН (б) ґрунтувався у її рішучих діях: організовані ОУН бойові групи й загони брали участь у боях з невеликими загонами Червоної армії, органів внутрішніх справ і міліції. Здійснювали напади на тюрми НКВС у Бережанах, Золочеві, Кременці, Львові та інших містах (*А.Русначенко*). Подекуди таким чином вдалося звільнити людей, які були приречені на знищення.

Поспішаючи поставити Німеччину перед доконаним фактом відновлення національної державності, українці швидко розбудовували владний апарат. У наступні дні уряд Я.Стецька заходився облаштовувати свою адміністрацію і поліцію на окупованих німцями теренах України: по всіх галицьких містечках, навіть у деяких селах відбулися подібні проголошення. Варто відзначити той факт, що проголошення Української держави подекуди відбувалося ще до «Акта 30 червня 1941 р.». Дослідники (*А.Русначенко*) звертають увагу, що, наприклад, в окремих селах Славського району Львівщини – Плав'ю, Головецькові, Рикові, також в інших районах Галичини, це відбулося днем раніше - 29 або 30 червня. По мірі просування похідних груп ОУН по Україні державні управління поставали в багатьох західноукраїнських містах - Тернополі (3 липня), Станіславі (12-13 липня), Дрогобичі, Луцьку, Рівному, а також – у Житомирі, Кам'янець-Подільському, Вінниці, Кіровограді та Дніпропетровську.

Важливим елементом державотворення для бандерівців була військова складова. Окрема прокламація, розмножена у Львові, сповістила населення, що провід ОУН створює «Українську Національну Револьюційну армію» (УНРА). Армія

мислилася як мононаціональна за своїм складом. Для мобілізації до армії в районах мали бути створені районні військові команди.

ОУН (б) прагнула заманіфестувати широку підтримку своїх дій українським населенням. Так, з метою підтримки «Акта 30 червня 1941 р.» у Львові 6 липня відбулася нарада за участю відомих людей краю «у справі консолідації всіх сил довкола ідеї відбудови української державності» (*А.Русначенко*), яка закликала громадян підтримати сформований 30 червня український уряд. Надзвичайно важливим фактом стало те, що Акт 30 червня 1941 р. підтримали ієрархи українських церков — УГКЦ та УПЦ.

2 липня 1941 р. подія, що сталася у Львові дійшла і до Берліна. Для німців вчинок Я.Стецька був великою несподіванкою, яку дехто з них вважав спробою «державного перевороту». Щоб ця акція не дістала широкого розголосу, німецькі власті почали тиснути на С.Бандеру, щоб він як голова проводу ОУН, скасував рішення Я.Стецька. Бандера відмовився. Зустрівшись з такою позицією українського підпілля, німці пішли на крайній захід — у день оголошення повного складу українського уряду — 5 липня — за наказом Гітлера розпочались масові репресії щодо членів ОУН. Батальйони «Нахтігаль» і «Роланд» були розпущені. В Кракові було заарештовано С.Бандеру: окупанти вимагали від нього відкликати Акт і негайно розпустити уряд. Після рішучої відмови 11 липня заарештовано Я.Стецька. Їх помістили в особливий концтабір *Заксенхаузен* (серед в'язнів якого були напр., керівник німецьких комуністів Е.Тельман, син Й.Сталіна Я.Джугашвілі), інших членів крайового правління — в *Аушвіц* (Освенцім). З 15 вересня за ґратами опинилося понад дві тисячі націоналістів, кількасот з яких стратили.

ОУН(М) засудила радикалізм С.Бандери у питанні проголошення державності і виявила схильність до більш гнучкої політики, вважаючи відкриту конфронтацію з німецькою потугою несвоєчасною і шкідливою для національних інтересів. Мельниківці у Києві почали видавати газету «Українське Слово», а у жовтні 1941 р. виступили з ініціативою створення *Української Національної Ради*, також сподіваючись, що вона стане центральним урядовим органом України. Проте реакція німців на це була жорстокою: у грудні 1941 р. понад 40 ініціаторів цієї акції розстріляно у Бабиному Яру, в тому числі поетеса Олена Теліга. Сам А.Мельник до січня 1944 р. перебував під домашнім арештом у Берліні, а потім - у концтаборі Заксенгаузен. Цим і закінчився нетривкий «медовий місяць» *ОУН з нацистським режимом*» (О.Субтельний).

Отже, дивлячись на ці події з історичної перспективи, можна сміливо твердити, що проголошення Української держави або Крайового правління у Львові 30 червня 1941 р. (з усіма недосконалостями цього акту) мало велике історичне значення*. Поза сумнівом, Акт відновлення

* Об'єктивності ради зазначимо, що дата 30 червня 1941 р. в українській історії є чи не найбільш контроверсійною, і належить до тих, які наразі не об'єднують, а радше роз'єднують українців. Так, львівський історик О.Зайцев (Див.: *Львівська газета* - №112 (678) – 2005. – 30 червня) наголошує, що критики не можуть вибачити авторам Акта і натхненникам короткочасної співпраці з німецькими окупантами й залюбки цитують 3-й пункт (див.: *Документи*), з якого роблять висновок: мовляв, увесь Акт був не чим іншим, як виявом профашистського колабораціонізму націоналістів. Є й інший підхід, який успадкував погляди мельниківського крила ОУН: Акт 30 червня був проявом бандерівського сектантства й авантюризму, який не здобув підтримки народу і коштував марних жертв визвольному рухові. Можна погодитися з аргументами вченого щодо мотивів співпраці оунівців з гітлерівцями, яка сприяла уявленням про близькість ідеологій нацизму й українського націоналізму. Однак

Української держави «засвідчив тяглість державницької ідеї, що червоною ниткою проходить в Україні протягом цілого ХХ ст.» (*Я. Дашкевич*), і став поворотним пунктом в українській політиці щодо гітлерівської Німеччини. Стало остаточно ясно, що гітлеризм є непримиренним ворогом українського народу і виношує щодо нього суто імперіалістичні наміри. Фракція С.Бандери, а згодом і мельниківське помірковане крило перейшли у виразну опозицію до Третього рейху, що призвело до збройного опору окупантам й до виникнення організованого потужного повстанського руху.

Структурно український повстанський рух складався з двох основних компонентів: **ОУН (Організація українських націоналістів)** як політична організація, **УПА (Українська Повстанська Армія)** як військове формування. Центром військового контролю була *Головна команда* (командування) *УПА*, а *Українська Головна Визвольна Рада (УГВР)* стала (з липня 1944 р.) координаційним національним органом (парламентом) воюючої України.

мотив ідеологічної спорідненості все ж таки був другорядним порівняно з бажанням мати сильного союзника у визвольній боротьбі. Автор переконаний, що провід ОУН Бандери, проголосивши Акт 30 червня, зробив велику справу. Цим він засвідчив, що українці не задовольняться роллю маріонеток, а за будь-яких умов виборюватимуть власні національні інтереси, продовжуючи традицію боротьби за державну незалежність України. Саме тому Акт 30 червня як символ боротьби за незалежність залишиться видатною подією в історії України, так само, як День перемоги над нацизмом – символ нашої участі у всесвітньо-історичній боротьбі свободи проти рабства.

Організація українських націоналістів (ОУН) як політична організація в структурі українського повстанського руху

ОУН (Організація українських націоналістів) була створена 1929 р. у Відні, оформила націоналістичний напрям в українському русі. Засновниками ОУН стали Українська військова організація (УВО), що об'єднувала колишніх офіцерів української армії і вела збройну боротьбу проти польської окупації Східної Галичини, студентські організації — «Асоціація української націоналістичної молоді» (Львів), «Українська націоналістична молодь» (Прага), «Легіон українських націоналістів» (Подебради, ЧСР) та інші націоналістичні групи.

Ідеологією ОУН стає *«інтегральний націоналізм»* - розроблена Д.Донцовим (на фото) наступального різновиду націоналізму з яскраво вираженою антипольською і антирадянською спрямованістю. Суть цієї концепції полягала у тому, що найвищою цінністю українського народу мала стати *національна держава*, на чолі якої мав стати верховний провідник (вождь). Єдність вождя і народу мали забезпечувати корпорації, коаліції, профспілки, виборні ради. А єдина партія — ОУН — мала надати ідеологічний провід держави. Ідеологи інтегрованого націоналізму (Д.Донцов, Д.Андрієвський, М.Сціборський) відкидали демократичні ідеали, стверджуючи, що демократична м'якотілість стала причиною поразки визвольних змагань 1917-1921 рр. та приділяли мало уваги майбутньому соціально-економічному устрою держави. Основою теоретичних міркувань було

бажання довести, що український народ має право на самостійну соборну державу і на визначення шляхів здобуття незалежності.

В ОУН передбачалася принаймні дворівнева система членства: *кандидати*, що охоплювали кілька вікових рівнів: *Доріст* (8–15 років), *Юнацтво* (15–21 рік) та *повні члени ОУН* (після 21 року). Прихильники (кандидати) ОУН називалися «*симпатиками*». Вони допомагали ОУН поширювати націоналістичну літературу, грішми, виконували різні доручення в суспільно-громадській роботі. З часом, при сумлінній і чесній діяльності, симпатика ставали повними членами ОУН. Прийом у члени здійснював провідник нижчого рівня (найчастіше - районний). При цьому усі кандидати в члени ОУН приймали *Приречення* (присягу).

В Організації панувала військова дисципліна. (Для конспірації кожен член ОУН мусив мати т.зв. *псевдо* - ніхто не вживав справжніх імен і прізвищ. Всі села і міста в системі інформації і зв'язку ОУН були закодовані. Коди й псевда часто змінювали).

До розколу 1941 р. найвищим представницьким органом ОУН був *Конгрес Українських Націоналістів*. Між Зборами такі функції виконувала *Конференція*. Керівним органом ОУН був ПУН - *Провід Українських Націоналістів*, що складався з Голови Проводу та восьми членів Проводу. Існував інститут т.зв. *Вужчого Проводу* (з трьох осіб). Голова ПУН носив титул *Вождя* та мав необмежені повноваження (до 1941 р.).

Від часу розколу бандерівці змінили структуру управління своєї фракції (організації). Так, найвищим представницьким органом в ОУН (б) назвали *Великий Збір ОУН*. Керівним органом в ОУН (б) був *Провід ОУН*, що складався з *Провідника ОУН* і також восьми членів Проводу. Керівна структура

ОУН(б) змінилася у 1943 р.: одноосібне керівництво було замінене колективним: обрано *Бюро Проводу* або Раду Уповноважених (з трьох осіб).

Територіально ОУН поділялася на організацію в Україні та поза територією України. В останньому випадку ОУН поділялася на *Терени* і *Держави* (відповідно до державних кордонів). В Україні структура оунівського *підпілля* (з утворенням УПА – трактувалося як її *тил* або *Запілля*) зазнавала більших чи менших змін, пристосовуючись до обставин української історії воєнного та післявоєнного часу. У цьому сенсі дослідники (І.Марчук) виділяють кілька часових періодів: до початку німецької окупації (1941 р.), власне німецької окупації (до першої половини 1944 р.) та час діяльності в умовах відновлення радянської влади (1944–50-ті рр.) після завершення Другої світової війни. Тоді, то опановуючи нові певні території, то втрачаючи контроль над ними, підпільна мережа змушена була постійно модернізувати свій підпільний апарат, застосовуючи оригінальний адміністративно-територіальний поділ, який не відповідав офіційному, запровадженому німецькою чи радянською окупаційними адміністраціями.

Загальноновизнана (найбільш довготривала) схема територіальної структури ОУН в Україні, що характерна, здебільшого, для періоду 1943-1944 рр., включала в себе поділ на *краї* (4) – Західноукраїнські землі (ЗУЗ), Північно-західні українські землі (ПЗУЗ), Північно-східні українські землі (ПСУЗ), Південно-східні українські землі (ПівдСУЗ). Краї поділялися на *Області* (всього - 10), а ті, своєю чергою - на *Округи* (кілька на область). Наприклад, на Волині діяли чотири округи. Вони об'єднувалися у два обласні проводи – Волинський і Рівненський, які

підпорядковувались проводу ОУН(б) на Північно-західних українських землях (ПЗУЗ).

Меншими територіальними одиницями були *повіти* (або *надрайони*), *райони*, *підрайони*, *кущі* і *станіці*. До складу округи, зазвичай, входило три *повіти* (або *надрайони*), межі яких здебільшого збігалися з адміністративно-територіальним поділом (польським). Надрайон складався з трьох *районів*, межі яких, зазвичай, також відповідали адміністративно-територіальному поділу (радянському). У складі району було 3-5 *підрайонів*, кожний з яких складався 3-5 *кущів*. У кушч об'єднувалися 3-5 станиць, куди входили члени ОУН з одного села (якщо село дуже велике, то в ньому могло бути кілька станиць, тобто первинних осередків), фабрики і т.д. Найбільш дрібною організаційною одиницею ОУН були т.зв. «п'ятірки», а з 1940-х рр. - «трійки», тобто 5-3 члени ОУН.

Структурами ОУН в краю керував *Крайовий Провід*, який очолював *Крайовий Провідник*. До складу крайового проводу входили обласні провідники. Виконанням рішень Проводу займалися *Крайові Екзекутиви* (від лат. слова – «виконувати») ОУН, які ділилася на структурні підрозділи - *референтури* (військову, ідеологічну, пропаганди тощо). Структура окружної адміністрації (проводу) також складалася з низки *референтур* (до 1943 року їх називали *екзекутивами*), функції яких відображались у назві: а) окружний комендант; б) зв'язкові; в) військовий референт; г) референт служби безпеки (СБ); д) суспільно-пропагандивний референт; е) референт юнацтва; є) референт жіноцтва; ж) референт суспільної праці. Аналогічним був склад *районного проводу* (екзекутиви), що очолювався *районним комендантом*, і дублював на своєму рівні структуру окружного проводу.

Надрайонний, підрайонний і кущовий проводи очолювалися відповідно *комендантами надрайону, підрайону* чи *кущовим провідником*, які мали *заступника* та *зв'язкових*. У складі кожної *станіці* були: *а) комендант* (керівник осередку ОУН(б) або станичний; *б) зв'язковий*; *в) військовий референт* (відповідав за військову підготовку); *г) суспільний референт* (відповідав за політичну і виховну роботу).

Отже, кожен провід, за винятком кущових, підрайонних і надрайонних, складався з низки референтур, які дуже часто поділялись на дрібніші структурні підрозділи з вужчими організаційними завданнями. Іноді змінювались їхні назви чи з'являлись нові референтури. На думку дослідників (*І.Марчук*), остаточно структура ОУН(б), зокрема на Волині, сформувалась у **1942-43** роках і мала такий вигляд:

1. Організаційна референтура – займалась створенням нових оунівських організацій і контролювала діяльність уже сформованих.

2. Референтура пропаганди – займалася націоналістичною пропагандою серед населення, виготовленням і розповсюдженням відповідної літератури серед членів ОУН і населення, організацією вишколів, мітингів, лекцій, підготовкою пропагандистів. Їй підпорядковувались такі підреферентури: *а) технічна* – друкарні; *б) видавнича* – редакції журналів, газет; *в) інформаційна* – збір інформації з газет, радіоповідомлень; *г) вишкільна* – проведення політичних занять і вишколів; *д) шкільна* – робота освітньої галузі; *е) юнацтва* – підготовка майбутніх членів ОУН, робота з молоддю; *є) адміністративна* – створення органів місцевого самоврядування на підконтрольних ОУН і УПА територіях (існувала тільки у **1943** році); *ж) суспільно-пропагандивна* – робота мережі

пропагандистів, вивчення настроїв населення, дій німецької та радянської окупаційної адміністрацій.

3. Військова референтура – добирала керівний склад для УПА, займалася збором та зберіганням зброї, боєприпасів, проводила мобілізаційні заходи, організовувала самооборону та військову підготовку.

4. Господарська референтура – відповідала за матеріально-технічне та продовольче забезпечення ОУН і УПА. Мала підреферентури: а) заготівельну – збір продуктів і сировини у населення; б) промислову – переробка продукції і сировини; в) торговельну – продаж і закупівля необхідних товарів; г) лісову – ведення лісового господарства; д) земельну – упорядкування земельних відносин; ж) бухгалтерію – ведення облікової документації, касових книг тощо.

5. Референтура служби безпеки (СБ) – займалася розвідкою і контррозвідкою серед місцевого населення та ворожих угруповань, виконанням вироків та проведенням бойових акцій. Поділялась на підреферентури: а) розвідки, або розвідувально-інформаційний відділ (РІВ); б) контррозвідки; в) слідчо-оперативний відділ (СОВ) – проведення слідства; г) поліційно-виконавчий відділ (ПОВ) – арешти, конвоювання затриманих, виконання вироків (екзекуцій).

6. Референтура зв'язку – забезпечувала зв'язок від станичного керівника ОУН до крайового провідника. Система зв'язку передбачала наявність спеціальних кур'єрів – зв'язкових. При цьому використовувався принцип естафети. Наприклад, станичний зв'язковий знав тільки підрайонного і т. д. У цій референтурі, як і в розвідці СБ та санітарних частинах, працювало багато жінок.

7. Референтура Українського червоного хреста (УЧХ) – надавала медичну допомогу місцевому населенню та бійцям УПА, займалася організацією

шпиталів, постачанням та зберіганням медикаментів, підготовкою фахівців-медиків.

Певний час як окремий підрозділ існувала юнацька референтура, але у 1943 році вона вже підпорядковувалась політичній референтурі, а згодом узагалі втратила своє значення. Влітку 1943 року було організовано нову референтуру – організаційно-мобілізаційну, яка замінила військову, наголосивши на організаційному моменті. Для розгляду злочинів проти організації в ОУН створювався *Револьюційний трибунал* (пізніше – Організаційний Суд).

Із виникненням УПА на запитання ОУН покладалися важливі завдання: забезпечення УПА людьми та продовольством. Важливою функцією запитання була розвідка і зв'язок. Варто відзначити: характерною рисою структури тогочасного українського повстанського руху стало зокрема те, що паралельні ланки запитання ОУН і УПА були між собою якнайтісніше пов'язані, а службу безпеки взагалі мали спільну. Зазначимо також, що й центральне керівництво ОУН було спільним з керівництвом УПА. Хоч формально Провід ОУН і Головна команда УПА були автономними, фактично ж, вони склалися з одних і тих же осіб. Головою Крайового Проводу ОУН і Головним комендантом (командувачем) УПА був Роман Шухевич (Тарас Чупринка), що займав ці посади під різними псевдонімами.

Події літа 1943 року свідчили про чисельне зростання ОУН(б) як у селах, так і в містах. Тоді практично кожен оунівець отримував якесь конкретне завдання: збір і зберігання продуктів, ведення освітньої та пропагандистської роботи, підтримання зв'язку між осередками і т. д. Ситуація кардинально змінилася у кінці 1944 року, коли радянські карально-репресивні органи заарештували чи знищили значну частину місцевих функціонерів

низових та середніх ланок підпілля. Кадрів уже не вистачало на таку велику кількість референтур, що вимагало певної реорганізації. Так, виконуючи вказівки Проводу ОУН(б), керівник Волинського проводу Дмитро Клячківський-«Охрім»-«Клим Савур» у листопаді – грудні 1944 року провів реорганізацію місцевого підпілля. У складі проводів було залишено тільки по чотири референтури: **1) організаційна референтура**, якій підпорядковувалися зв'язок і господарська підреферентура; **2) військова референтура**, що керувала залишками УПА-Північ та УПА-Південь; **3) референтура СБ**, яка зберегла свою структуру ще з осені 1943 року й отримала досить широкі повноваження; **4) політична референтура** у складі технічного відділу (друкарні), пропаганди та інформації.

Отже, можна стверджувати, що належний розвиток ОУН й висока (на певних етапах) ефективність її боротьби з більшовицькою та гітлерівською окупацією, ґрунтувалася насамперед на принципах побудови обох ОУН як високо централізованої організації із залізною дисципліною, що була помножена на високу ідейність й прискіпливий добір її членства. В основі організаційної (територіальної) будови підпільної мережі ОУН була станиця. Найбільш значимими адміністративно-територіальними одиницями були: район, округ (надрайон), область. Край, що складався з 7-10 областей, підлягав безпосередньо провідникові ОУН. На чолі кожної організаційної одиниці стояв провідник, який був призначений згори й підзвітний теж по вертикалі вгору. Виконавчими й дорадчими органами були ексекютиви відповідних рівнів.

Українська Повстанська Армія (УПА) як військове формування в структурі українського повстанського руху

Початки формування Української Повстанської Армії (УПА) як військового формування українського повстанського руху сягають перших місяців війни, коли загони під такою назвою створювалися у північно-західних українських землях (на Поліссі та Волині) за ініціативою Тараса Бульби (Боровця). Ще у липні 1941 р. Т.Бульба організував тут загони «Поліської Січі» для боротьби із залишками червоноармійців, що залишилися в німецькому тилу. Бульба не був оунівцем, а користувався підтримкою уряду УНР в екзилі (Варшава). Потім він назвав свої загони УПА, і боровся одночасно з німецькими гарнізонами і з радянськими партизанами. Проте, як зазначають дослідники (*В.Коваль*) воєнна активність цих формувань не була високою. Отож, ініціатива створення УПА не належала ОУН. У даному випадку вона лише намагалася встигнути за подіями.

Восени 1942 р. ОУН(Б) взяла курс на створення партизанської армії, в основі якої мало бути широке підпілля ОУН. Перші два її відділи були сформовані й виступили на Волині у жовтні 1942 року. Об'єктами їхньої боротьби тоді були радянські партизани та, головню, загони польської підпільної Армії Крайової, що палили українські села, вбивали українських селян. Проте справжнє військо, яке за своїм складом було переважно селянське (*Ю.Киричук*), було створене лише протягом третьої декади березня 1943 року, коли за наказом Проводу ОУН пішла в ліси майже вся Українська допоміжна поліція Волині та Полісся, сформована бандерівцями ще у 1941 році. Враховуючи сумний досвід визвольних змагань 1917-21 рр., бандерівці нещадно боролися проти всякої

отаманії. Вони перебрали собі вдалу назву партизанської армії, адже бульбівські загони у 1943 р. роззброїли і поглинули. Також в явочному порядку до складу УПА були включені й збройні формування ОУН(М).

Структура УПА відповідала структурі регулярної армії (Бондаренко К., Киричук Ю.). На чолі УПА стояли *Головна команда та Головний військовий штаб*, які були створені на основі ухвал проводу ОУН Північно-західних українських земель і крайового військового штабу (1 травня 1943 р.).

Головну команду становили *головний командир* та члени *Головного військового штабу*. Першим командиром УПА до часу своєї загибелі у бою з німецьким військовим підрозділом (13 травня 1943 р.) був Василь Івахів. Після нього обов'язки Головного Командира УПА (від 15 травня до листопада 1943 р.) виконував колишній провідник ПЗУЗ «Клим Савур» (Дмитро Клячківський – на фото). Штаб ділився на відділи: організаційно-оперативний, розвідувальний, постачання, персональний, вишкільний, політичного виховання, зв'язку, медично-санітарний та ін.

Армія ділилася на три *Генеральні військові округи*: УПА-Північ (Волинь і Полісся), УПА-Захід (Галичина, українські землі у складі Польщі), УПА-Схід (УПА-Південь) - Кам'янець-Подільська, Вінницька області та Крем'янецьчина (див.: карта-схема на обкладинці). Кожна Генеральна військова округа (ГВО) поділялася на *військові округи* (ВО). На початку 1944 їх було в УПА-Північ - 3, УПА-Захід - 6, УПА-Схід - 2. У серпні 1944 УПА-Північ реформовано на 2 ВО, а УПА-Захід - на 4. УПА-Схід фактично припинила своє існування. ГВО і ВО керували

командир та штаб на чолі з шефом штабу та штабними відділами. Існував також поділ на *теренові відтинки* (ТВ).

В УПА було запроваджено традиційну систему рангів, базовану на Пруському статуті. Існували ранги рядових: *стрілець і старший стрілець*; підстаршин: *вістун, старший вістун, булавний, старший булавний*; старшин: *хорунжий, поручник, сотник, майор, підполковник, полковник*; генералів: *генерал-хорунжий, генерал-поручник, генерал-полковник* (останні два звання ніколи не присвоювались). За час існування УПА лише тричі присвоювались генеральські звання.

Основною бойовою (тактичною) одиницею УПА була *сотня* (рота). За статутом у сотні нараховувалося **136** бійців, але фактично її чисельність становила **130-200** осіб. Сотня мала по три *чоти*, чота поділялася на три *рої*. Декілька сотень (**4-5**) складали *курінь* (батальйон). *Групи куренів утворювали загони (полки)*. Усі військові одиниці ВО становили групу (дивізію) з різною чисельністю - від **12** до **36** сотень. Окрім бойових одиниць, в УПА при кожній сотні існували інтендантська група, санітарна група, розвідка та польова жандармерія, зв'язок.

Складовою частиною організаційної структури УПА була система підготовки кадрів. Ще у **1941** р. ОУН організувала підпільні старшинські (офіцерські) та підстаршинські школи (за Ю.Киричуком – всього через вишкіл лише трьох шкіл, створених **1944** р. у Карпатах пройшло **700** майбутніх старшин), курси медперсоналу, зв'язківців, саперів.

Тактика УПА впродовж війни зазнавала змін. Так, після Сталінградської битви, зрозумівши, що Гітлера буде розбито, Провід ОУН вже не мав наміру воювати з німцями і готувався до повернення в Україну сталінської влади. Попри те, що загони на місцях

мали численні бої з німцями, що грабували українські села й зганяли людей до відправки в Німеччину,

головною для УПА стала боротьба проти радянських партизанів, загони яких Український штаб партизанського руху спеціально перекидав у західні області з інших регіонів республіки, а згодом і

регулярні війська Червоної армії. Звичайно, що протистояти відкрито могутній як технічно, так і чисельно Червоній армії, УПА було не під силу. Після кількох успішних боїв з регулярними досить чисельними частинами радянських військ, було прийнято єдино можливу партизанську тактику. А це зумовило її реорганізацію.

У 1944-1950 рр., коли УПА протистояли війська і підрозділи НКДБ/МДБ і НКВС/МВС, понад 300 винищувальних батальйонів, на які були перетворені недавні партизанські загони, а часто й червоноармійські частини, *тактичними одиницями формування стають «бригади»* (бл. 400 чол.). *Бригада ділилася на загони, а ті - на відділи і підвідділи.* Тактичні одиниці УПА ідентифікувалися за кодovими назвами, іменами історичних осіб, подій, загиблих бійців. Іноді вживалися шифри чи порядкові номери. Основу УПА й далі складали піхотні підрозділи, хоча кожен ВО мав по 1-2 сотні кінноти, а також відділи важкої артилерії.

Найбільш суперечливими в історії УПА є відомості щодо озброєння та особливо чисельності УПА. Дослідники (Ю.Киричук, К.Бондаренко) фактично спростовують суперечливі дані про використання частинами УПА у бойових діях захоплених у противника танків і літаків. Натомість стверджують, що найбільш розповсюдженою зброєю вояків УПА були автомати німецького виробництва («Шмайсер» тощо), гвинтівки типу «Карабін», пістолети-кулемети Шпагіна (ППШ) та ручні кулемети Дегтярьова. Щодо чисельності українського повстанського руху, то на 1944 рік німецькі офіційні документи наводили цифру 100-200 тис. осіб. Така оцінка часто зустрічається в працях істориків на Заході. Натомість, за даними радянських джерел чисельність УПА була удвічі меншою - близько 90-100 тис. осіб. Відповідно,

таку цифру можна зустріти у радянській та пострадянській історіографії. Іноді представники останньої пишуть окремо про чисельність УПА (до 100 тис. осіб) на час вигнання німців із Західної України і про ще стільки ж – бандерівське запілля. Проте така цифра видається перебільшеною, якщо взяти до уваги оцінку (*П.Содоль*) чисельності УПА станом на 1944 р. у «приблизно 25-30 тисяч вояків і старшин» чи твердження (*І.Марчук*) про те, що на завершальному етапі Другої світової війни карально-репресивним органам УРСР зокрема на Волині і Поліссі протистояло не більше ніж 4–5 тисяч підпільників, які були налаштовані вести тривалу боротьбу з радянським окупаційним режимом. Можна погодитися з тими дослідниками (*Ю.Киричук*), які стверджують, що за весь час збройної боротьби під час Другої світової війни і післявоєнний період через УПА й підпілля ОУН перейшло понад 400 тис. чол. А це майже вдвічі більше, ніж через червоні партизанські загони.

Український національно-визвольний рух на заході республіки набрав масштабів громадянської війни. Як і всяка громадянська війна боротьба точилася часто у найжорстокіших формах. Про жорстокості бандерівців, якщо врахувати газети, мабуть написані незліченні мільйони сторінок. Та цю жорстокість було спрямовано виключно проти тих, кого бандерівці вважали національними зрадниками, агентурою антинародного сталінського режиму. Проти населення, народу, бандерівці ніколи не виступали, бо тільки на нього й спиралися, самі були його часткою. Попалені хати, спалені й знелюднені села (нерідкістю була ситуація, коли «бандитськими» оголошувалися цілі села) у Західній Україні – це справа рук не бандерівців, а тих, хто з ними боровся.

Чинячи свої звірства, карателі перевдягалися в упівців, щоб перекласти на них свої злочини (І.Білас наводить чимало таких даних) і тим самим дискредитувати підпілля.

Організаційно-правові засади державотворчої діяльності ОУН та УПА

Зростаючи, УПА і заплля ОУН поширювали свій контроль над багатьма районами передовсім Волині і Полісся. Так, навесні 1943 р. тут уже були регіони, вільні від німецького панування. Для впорядкування та налагодження суспільного життя в цих регіонах керівництво УПА встановлювало органи влади - *військову адміністрацію у вигляді Головної Команди (ГК) та Головного військового штабу (ГВШ)*. Нормативно-правовою основою їх діяльності стало *«Розпорядження Головної Команди УПА як найвищої і єдино-суверенної влади України» (1 травня 1943 р.)*.

Визвольна боротьба вимагала від військової адміністрації (ГК УПА) дієвих організаційно-правових заходів щодо забезпечення не лише військових, але й багатьох нагальних суспільно-політичних, господарських та інших потреб.

Одним з перших кроків на шляху творення основ української національної державності став санкціонований УПА наказ (№ 7, 27 серпня 1943 р.) про вибори у вересні 1943 р. первинних ланок місцевої адміністрації - сільських і районних Рад. У розвиток цієї акції Головна Команда УПА, як «найвища і єдино-суверенна влада» на звільнених землях України видає *«Розпорядження про встановлення адміністрації на терені України» (1 вересня 1943 р.)*.

Документ встановлював адміністративний поділ та органи влади. Останні поділялися на сільські, районні, повітові (окружні), обласні ради та управи. Вибори рад проводилися місцевими мешканцями рівним, таємним, загальним, «безпосереднім стосунковим» голосуванням з-поміж постійних мешканців, які досягли 21-річного віку. У залежності від чисельності населення кількість членів у радах могла складати від 12 до 60 чоловік. Обрані ради виступали помічними (дорадчими) органами відповідних управ, і мали право на підставі дорученої їм компетенції, в межах свого регіону видавати відповідні розпорядження.

Сільську, районну і міську (підпорядковану районній) управі обирали відповідні ради. Повітову (окружну) і міську (підпорядковану області) управи призначала відповідна обласна управа. Обласну і міську (підпорядковану Міністерству Внутрішніх Справ чи Раді Міністрів) управи мали б призначати Міністр Внутрішніх Справ чи Рада Міністрів, очевидно, *новопосталої української держави*. За штатом управи включали голову (посадник, староста), його заступника і секретаря. Міські, районні, повітові й обласні управи мали, крім того, відповідну кількість референтів (керівників відділів). Голови управ одночасно були головами відповідних рад.

Всі названі управи були виконавчими адміністративними органами вищої відповідної ради і одночасно контрольним органом нижчої адміністративної влади. Вони мали право на підставі дорученої їм УПА компетенції в межах своєї адміністративної території видавати різного роду розпорядження, накази, оголошення та ін. До компетенції міських, районних, повітових, обласних управ та рад належали всі справи адміністративного,

економічного, культурного, поліційного характеру, а також деякі військові та судові господарські справи.

Безпосередньо у структурі УПА створенням органів адміністрації опікувалися комендант заплілля та керівник Головного військового штабу. Останньому безпосередньо підпорядковувалися виховно-політичні відділи груп УПА та опосередковано - суспільно-політичні референтури заплілля. Коменданту заплілля підлягали референтури — організаційно-мобілізаційна, господарча, Служби безпеки, зв'язку, Українського червоного хреста (УЧХ), суспільно-політична, а також новостворена в рамках останньої референтури підреферентура місцевої адміністрації.

Від початків організації ГК УПА у звільнених від німецьких окупантів регіонах Волині та Полісся (ПЗУЗ) встановлювалися певні правові норми та організовувалися судові органи. Єдиним відомим нормативно-правовим актом ГК УПА щодо означених проблем стало підписане командиром УПА «Климом Савуром» (Д.Клячківський) *«Розпорядження Командування Української Повстанчої Армії про карні злочини та про встановлення воєнно-польових судів і революційних трибуналів на теренах України, підпорядкованих Українській Повстанчій Армії»* (15 травня 1943р.).

Згідно з розпорядженням, до часу організації судового управління, при УПА та мережі постійних судових органів встановлювалися *воєнно-польові суди і революційні трибунали* у складі трьох осіб. Вони мали скликатися в кожному окремому випадку командиром групи УПА, який також затверджував рішення (присуди).

Воєнно-польові суди розглядали справи і виносили вироки (присуди) щодо вояків УПА та допоміжного персоналу, а революційні трибунали —

«по обвинуваченню всіх інших громадян України». Зокрема, покаранню підлягала кожна винна у скоєнні злочину особа, яка була розумово здорова і досягла 17 років життя. Розпорядженням визначалися провини, за які виносилося найвище покарання воєнного часу — смерть (вчинки, спрямовані на шкоду і «проти інтересів Українського Народу, проти його законної влади, проти життя поодиноких громадян України, проти майна Українського Народу та майна поодиноких громадян»). До переліку злочинців входили — вбивці, грабіжники, палії (підпалювачі), члени банд, злодії, присвоювачі майна, саботажники та ін.

Важливим напрямком реалізації державотворчої програми УПА стали нормативно-правові та організаційні заходи щодо вирішення соціально-економічних проблем українців, центральним серед яких традиційно було *земельне питання*.

Політична позиція УПА щодо землі була викладена у *«Розпорядженні в земельній справі Головної Команди УПА, як найвищої й одинокосуверенної влади на звільнених землях України»* (15 серпня 1943 р.). Так, у першому пункті згаданого документу фіксувалося положення про те, що «усі землі з їх водами, надземними й підземними багатствами України становлять добро Українського народу» (спільна земельна власність). Користування лісами й водами мала встановлювати громадська управа. Повідомлялося про скасування «запровадженої більшовиками» колгоспної системи, і відновлення приватної власності українських селян на землю. Завдання розподілу земель колишніх колгоспів і радгоспів, фільварків і господарств польських колоністів між одноосібними, безземельними й малоземельними господарствами у приватну власність покладалося на затверджені УПА

місцеві громадські управи і *земельні комісії*. Останні, згідно з *наказом № 7 (27 серпня 1943 р.)*, мали обиратися громадськими зборами. Згідно зі складеними комісіями актами, усі колгоспні, фільваркові і залишені поляками землі мали бути розподілені, поорані й засіяні до **30 вересня 1943 р.** (*О.Вовк*). Важливо відзначити, що якихось чітких норм наділу землею одноосібних приватних господарств документ не встановлював: кількість землі мала відповідати потребам ведення «самовистарчального господарства» і оброблення її власною працею даної сім'ї.

Особливу увагу військова влада приділяла налагодженню *системи освіти*. Окремим пунктом того ж *наказу № 7* ГК УПА запроваджувалося *загальне навчання шкільної молоді*. До **30 серпня 1943 р.** відчинялися всі школи. Шкільні справи підпорядковувалися політичній референтурі УПА через місцеві управи.

З розвитком масштабів боротьби, великого значення в діяльності УПА набрала *господарська референтура*, під керівництвом якої перебував потужний апарат заготівлі і постачання. Накопичене в процесі господарської діяльності майно суворо обліковувалося на засадах власної, незалежної від окупаційної, цінової політики.

Дослідники (*О.Вовк*) звертають увагу на низку конкретних організаційно-правових заходів царини налагодження функціонування основ національного державотворення. Серед останніх можна виділити такі справи: мобілізацію громадян до проведення жнив та збору сільськогосподарських продуктів, залучення до роботи в українських установах («у наших апаратах») усіх фахових господарських і адміністративних сил, підготовку військовозобов'язаних до військової служби

(«розвивати бойові сили нашого власного народу, бо це запорука Вільної української держави»), медичне обслуговування, суспільно-пропагандистська робота, організація Української пресової служби тощо.

Численні контакти УПА та запліля з представниками різних військових формацій у складі німецької армії мали наслідком перехід на бік УПА інонаціональних відділів (узбеків, татар, азербайджанців, грузинів та ін.), а також домовленості щодо невтручання. Найбільш широкими і результативними були започатковані у **1943** р. контакти (переговори) з командуванням угорських військових частин, що діяли на Волині й Поліссі. Зокрема, досягнуто угоди про ненапад та відмову угорської сторони провадити насильницькі реквізиції серед цивільного населення. Одним з наслідків українсько-угорських перемовин стало створення при ГВШ УПА *Відділу зовнішніх зв'язків*, який мав перевести контакти на офіційний, дипломатичний рівень.

Отже, керівними органами ОУН та УПА було вироблено широку нормативно-правову базу державотворчого характеру як то: організація органів місцевого управління на контрольованій території (За В.Ковалем - впродовж **1942-1943** рр. у німецькому тилу ОУН та УПА тією чи іншою мірою фактично контролювали територію в **150** тис. кв. км. на якій проживали **15** млн. осіб), встановлення правових норм та органів правосуддя, визначення засад ведення господарсько-фінансової і дипломатичної діяльності тощо.

Формування ОУН та УПА національно-державних структур: *Колківська Повстанська Республіка*

Яскравою ілюстрацією реалізації напрацьованої ОУН та УПА державотворчої програми стала поява у німецькому тилу *національно-державних структур*, які *нелегально* діяли під контролем ОУН у формі станиць, кушців, районних, надрайонних, окружних, обласних і крайових проводів, і протистояли органам окупаційної німецької влади на місцях. Майже на всій території, де діяли підпілля ОУН та загони УПА фактично існувало *двовладдя* (підпілля і німецькі окупаційні органи), а то й повністю райони, які фактично контролювалися з боку УПА як, наприклад, територія з центром в містечку Колки, що неподалік від м. Луцька. Від травня до листопада 1943 р. тут функціонувало національно-державне утворення відоме під назвою *Колківська Повстанська Республіка*.

На великій території (охоплювала населені пункти Колківського, Маневицького, Рожищенського, Ківерцівського районів Волинської області, Степанського, Радивилівського районів Рівненської області) між залізницями Ковель-Сарни та Ковель-Ківерці-Рівне, – від річок Прип'яті на заході та Горині на сході – перестала функціонувати німецька адміністрація, було встановлено українську цивільну й військову владу, завдання якої зводилось до захисту населення від посягань окупантів, налагодження політичного і господарського життя на цьому звільненому терені.

В Колківській республіці була добре налагоджена структура управління з ознаками національної української державності. У містечку перебував штаб командира УПА–Північ Кліма Савура, відбувалися

наради вищого командування УПА. Влітку 1943 року в Колківському районі перебувало від 8 до 10 сотень вояків УПА. У містечку перебувала надрайонна служба безпеки. На території Колківської республіки існували суди, трибунал.

Ефективно працювала українська адміністрація. Так, цивільну владу в республіці здійснювали районні й сільські управи, військову й господарську – станиці. Вони тримали тісний зв'язок з населенням. Поруч з цивільними органами влади були політичні, військові, охоронні, господарчі структури, які, як і цивільна влада, були підпорядковані проводу ОУН на цьому терені. Заходами політичної влади керував Юрій Шевченко («Моряк») та поетеса Галина Рейкіна (пізніше загинули у застінках НКВС).

За 5 місяців свого існування Колківська республіка, незважаючи на суворий воєнний час, діяла в інтересах населення, жила повноцінним, хоч і напруженим життям. Не було анархії, розбою, мародерства, як це трапляється в умовах війни. Все доросле чоловіче населення містечка було зорганізоване в повстанські навчальні сотні, у яких навчалися військовій справі. На початку вересня 1943 року командир військового округу УПА, «Заграва», Іван Литвинчук («Дубовий») видав наказ про обов'язкове навчання молоді у школі. Багато молоді було об'єднано у молодіжну організацію «Юність». Щоб виявити запити вчителів, була організована республіканська конференція, яка прийняла рішення навчати дітей рідною мовою. При громадському товаристві «Просвіта» був створений молодіжний хор, а також діяв аматорський драматичний гурток. У місцевому храмі провадилась служба українською мовою.

У Колківській республіці чітко функціонували і господарські структури УПА. Зокрема, було відкрито

6 кравецьких і швейних майстерень, які забезпечували потреби повстанців і населення у взутті, білизні, одязі; майстерня для вичинки шкір. Шили взуття, білизну, одяг з матеріалів, виготовлених місцевим населенням. В містечку і на теренах республіки було 5 військових повстанських шпиталів, де лікарі повертали здоров'я пораненим повстанцям. Великий повстанський шпиталь був поруч містечка Колки на лівому березі річки Рудня. Працювали також хлібопекарня та млини, дві їдальні, дві лазні, пункти переробки м'яса, молочарня, готель. Повстанці відновили роботу місцевої електростанції, світло від якої подавали до лікарень, друкарні, школи.

У Рудні (околиця Колок) була відкрита школа медсестер українського червоного хреста, старшинська школа, що готувала артилеристів, зв'язківців, кавалеристів, залізничників і навіть моряків. Було вирішено провести в інтересах населення земельну реформу, але цей план так і не здійснився.

Отже, т.зв. Колківська Повстанська республіка була добре організованим владним утворенням з багатьма ознаками української національної державності. Колки стали своєрідною повстанською столицею, у якій гартували національний дух вояки УПА, проходили передислокацію і переформування курені і сотні, загартовували свій дух сотні молодих вояків УПА, які взяли зброю в руки, щоб захистити свій народ від окупантів. Варто підкреслити, що Колківська республіка була не єдиною українською національно-державною формацією, розташованою серед величезної території, окупованої німецькими фашистами. Як дослідили місцеві краєзнавці із Колківської загальноосвітньої школи-ліцею, звістки про її незалежність поширилися на територіях від

Львова до Мінська, про неї згадували не лише українські, а й навіть білоруські самостійники. За прикладом Колківської виникла Деражнянська республіка на території Рівненщини, повстанські державницькі утворення на південній Волині, Тернопільщині та в Карпатах. Такою ж, по суті, іншою повстанською республікою була і Волинська Січ, яка діяла на території сучасного Турійського району, і прикривала із Заходу Колківську республіку.

Швидка зміна військово-політичної ситуації, наближення лінії німецько-радянського фронту в кінці 1943 - на початку 1944 рр. не дали можливості Українській Повстанській Армії як на північно-західних українських землях (ПЗУЗ), так і в інших регіонах України розвинути і реалізувати всі наміри та заходи. Однак наявність створених під контролем ОУН та УПА органів української підконтрольної влади, визначеної території, правових норм й органів правосуддя, а також здійснення певної господарсько-фінансової і дипломатичної діяльності свідчить про те, що український повстанський рух був реальним проявом процесу національного державотворення в роки Другої світової війни.

Створення та програмні політико-правові засади діяльності Української Головної Визвольної Ради (УГВР)

Збройна боротьба, що її вели ОУН і УПА проти фашистського і сталінського тоталітаризму, вимагала консолідації нації: створення всеукраїнського представництва українського народу і в самій Україні, й перед зовнішнім світом. Така вимога часу змусила дещо переглянути ідеологічні засади організації у бік наближення їх до демократичних ідеалів. Керівники

ОУН зрозуміли, що здобути незалежність України можливо лише об'єднавши зусилля усіх національних партійних сил, що стоять на платформі незалежності України спільно з іншими поневоленими народами. І виступили з ініціативою створення *надпартійного політичного органу*, завдання якого полягало б, насамперед, в об'єднанні на демократичних засадах розпорошеного по численних партіях і фракціях національно-визвольного руху.

Задля створення нового політичного органу українського підпілля за рішенням Головної Команди УПА, схваленим Проводом ОУН(Б), було утворено *Ініціативний комітет* (Лев Шанковський), який підготував Установчий Збір, і накреслив його тимчасову платформу. Такий політичний центр самостійницького підпілля було створено (липень 1944 р.) в умовах глибокої конспірації в районі (тоді був в цілому під контролем УПА) поблизу сіл Сприня й Недільна на Самбірщині Дрогобицької (тепер - Львівської) області. Він прийняв назву *Української Головної Визвольної Ради* (УГВР).

Усього в Установчому Зборі УГВР брало участь 25 відомих осіб (*О.Панченко*), які представляли як певні політичні середовища, так і певні сили: членів ОУН було 9, у тому числі 8 – бандерівського Проводу, інші (16 членів Ради) не були оунівцями. Із них 6 народилися на СУЗ, 2 – родом з ПЗУЗ, інші - були з західних земель України. Освітній ценз членів УГВР, як на підпільну установу, був досить високим: усі (крім трьох) мали закінчену вищу освіту.

Установчі збори УГВР ухвалили декілька конкретних та лаконічних програмних документів - «Тимчасовий устрій УГВР», політичну Платформу та Універсал УГВР до українського народу (*див.:* додаток – Документи). Усі вони наголошують на необхідності

досягнення основної мети Ради - здобуття Української Самостійної Соборної Держави.

Так, своєрідною декларацією принципів та перспектив українського визвольного руху став окремий *Універсал*, з яким Українська Головна Визвольна Рада звернулася до українського народу (*В.Косику*). Подібний за формою і призначенням до Універсалів Центральної Ради, документ накреслив політико-правову лінію українського національного державотворення – створення такої державної організації, яка б відповідала інтересам усіх верств українського народу. В Універсалі УГВР визначалася найвищим керівним органом українського народу на час його революційної боротьби, аж до створення уряду Самостійної Соборної Держави на українських етнографічних землях; присягалася боротися за справедливий лад без гніту і визиску, за вільну працю селянина і робітника, за широку ініціативу трудящого населення в усіх галузях господарської діяльності.

Одним з найбільш важливих програмних документів конституційного характеру, в якому чітко і недвозначно сформульовано політико-правові засади діяльності УГВР - цілі й завдання та її основні ідейно-програмні принципи - стала політична *Платформа УГВР*. Структурно документ складається із преамбули (чотири частини) та двох основних розділів про цілі, завдання і принципи Ради. Останні два розділи складаються відповідно із п'яти та шести частин.

Вельми цікаво, що однією з основоположних засад укладення політичної Платформи, за визначенням Р.Шухевича (Тараса Чупринки), мала стати теза про те, щоб «визнати демократію як устředний принцип представництва» (подаю за О.Русначенком). З цього погляду, цілком логічним для УГВР виглядало підтвердження її прямого зв'язку з традиціями

українського національно-визвольного руху і українською державою 1917-1921 років. (Хоча дослідники (О.Русначенко) обґрунтовано зауважують, що цей зв'язок не був такий уже й прямий і однозначний, як подавалося в документі). До слова - наявність у політичній Платформі Ради пункту про «забезпечення народно-демократичного способу визначення політичного устрою в українській державі шляхом загального народного представництва» засвідчувало, що з відкиданням демократії як такої при державному будівництві було покінчено. Тут, звісно, не обійшлося як без впливів самої ОУН, що вже добре еволюціонувала, так і впливів з боку інших членів Ради. Далі у преамбулі *Платформи* коротко описувались біди, що їх зазнала Україна під чужинським пануванням. І робиться висновок: вихід із такого становища — створення власної національної суверенної держави.

Надзвичайно важливий висновок у документі зроблений на підставі характеристики сучасної світової війни як війни сил двох імперіалізмів — московсько-більшевицького й німецько-гітлерівського, що жадають і колонізації, і знищення України. Далі у документі зазначалось, що сучасна війна, виснажуючи ворогів, веде їх до соціально-політичного розкладу. А це створює сприятливі умови для визвольної боротьби поневолених народів та їхньої перемоги. Така ситуація в цій війні вимагає боронити український народ від фізичного знищення і вести його до боротьби за визволення й за власну суверенну державу. Саме здійсненню цих завдань і повинен послужити єдиний всеукраїнський фронт, організований на основі об'єднання усіх наявних національних українських сил, які прагнуть до української суверенної держави. Єдиним центром цього фронту і мала стати УГВР, в яку

організовувалися представники усіх українських земель і українських політичних сил. Тобто, УГВР, за задумом її організаторів, мала стати об'єднуючим і координаційним центром усіх визвольних сил українського народу в Україні та поза її межами, визначати ідейно-програмні засади боротьби, керувати нею аж до здобуття державності та створення органів незалежної державної влади, представляти сучасну боротьбу в Україні й за її кордоном.

Носієм і джерелом влади за *Платформою УГВР* мав бути український народ. Йому забезпечувались усі основні права і свободи. У документі було визначено і закріплено принцип верховенства права і рівності всіх перед законом, гарантувались права національним меншинам. Найвищою ціллю здорового національного організму декларувалося збереження життя нації, національної єдності і культури, а запорукою для її досягнення є власна національна суверенна держава. Така позиція впливала із самої суті національно-державницьких устремлінь українського народу упродовж усієї багатовікової його історії взагалі та завдань і цілей національно-зорієнтованих активних угруповань українців в часи Другої світової війни, зокрема. А висловлена в документі позиція щодо створення національної держави, вважаємо, органічно ґрунтується на українській державно-правовій традиції та стійких і оригінальних першоджерелах української національної духовності.

Принципами своєї діяльності УГВР та її органи визначали: **1.** Прагнення відбудови української держави на усіх землях України засобами революційної боротьби проти всіх ворогів державної самостійності українського народу та у співпраці з усіма прихильниками такої самостійності. **2.**

Творення УГВР та її органів на основі повної політичної незалежності від впливів сторонніх сил і чинників. 3. Об'єднання УГВР всіх провідних політичних елементів незалежно від їх ідейного світогляду та політично-групової належності, що стоять на ґрунті політичної суверенності української держави та політичної незалежності українських визвольних прагнень.

Отже, із суті змісту преамбули та першої частини першого розділу Платформи видно, що Українська Головна Визвольна Рада поставала як вищий державно-політичний орган України, який згодом мав сформувати повноцінний український парламент та уряд.

Найбільший другий розділ Платформи містить в собі визначення принципів УГВР та її програму діяльності. Наміри політичної діяльності УГВР серед іншого мали полягати у забезпеченні «народно-демократичного способу визначення політичного устрою в Українській державі» шляхом загального народного представництва. Забезпечення свободи думки, світогляду, віри, розвитку української національної культури, громадянських прав усім національним меншостям в Україні тощо.

Соціально-економічний устрій держави мав забезпечуватися на основі різних форм власності при наявності вільного ринку з великою часткою державних монополій. Так, об'єктами права власності держави оголошувалися земля, надра, водні та інші природні ресурси - усі мали бути усупільнені. Право власності на землю для окремих приватних власників в Платформі не забезпечувалось, але гарантувалася передача земель сільськогосподарського призначення у постійне користування трудовим хліборобським господарствам, передбачалось і одержавлення важкої індустрії та важкого

транспорту, декларувався вільний розвиток торгівлі, дрібного підприємництва і кооперативів. Гарантувалось право на працю та соціальний захист. Однак, зазначені вище гарантії та права були насамперед політичними деклараціями, бо в діяльності УГВР не були реалізовані як конституційні чи інші правові норми.

В цілому, у розумінні УГВР досягнення української державності мали б ґрунтуватися на таких політичних та соціально-економічних засадах її Платформи (*цитата*): **а)** забезпечення народно-демократичного способу визнання політичного устрою в українській державі шляхом загального народного представництва; **б)** забезпечення свободи думки, світогляду й віри, забезпечення розвитку української національної культури; **в)** забезпечення справедливого соціального ладу в українській державі без класового визиску і гноблення; **г)** забезпечення справжньої законності в українській державі та рівності усіх громадян перед законом; **д)** забезпечення, громадянських прав усім національним меншостям в Україні; **е)** забезпечення рівних можливостей на освіту для всіх громадян; **є)** забезпечення у трудовій діяльності для всіх громадян вільної ініціативи, зумовленої вимогами і потребами цілісності нації; **ж)** забезпечення вільної форми трудового землекористування з визначенням мінімальних і максимальних розмірів для індивідуального землекористування; **з)** усупільнення основних природних багатств країни: землі, лісу, вод і підземних скарбів з передачею рільних земель у постійне користування трудовим хліборобським господарствам; **и)** удержавлення важкої індустрії та важкого транспорту; **і)** забезпечення вільної торгівлі в унормованих законодавством межах; **ї)** забезпечення вільного

розвитку ремесла та права на творення індивідуальних... підприємств; й) забезпечення права на вільну працю для фізичних та розумових працівників і забезпечення охорони інтересів робітництва соціальним законодавством.

Можна погодитися із зауваженнями тих небагатьох дослідників УГВР (О.Панченко), які стверджують, що елементи соціального і політико-правового порядку в Платформі УГВР взаємно переплітаються і доповнюють одне одного, бо будь-які економічні перетворення неможливі без «народно-демократичного способу визнання політичного устрою», «забезпечення справедливого, соціального ладу, «справжньої законності в українській державі і рівності всіх громадян перед законом».

Таким чином, у політичній Платформі та інших документах УГВР бачимо спробу реалізації тяглогої ідеї українського парламентаризму, встановлення демократії у сфері суспільного життя та лібералізації економіки. Зміст документу сповнений почуттям відповідальності творців УГВР за цілісність української державницької ідеї, що полягала у подоланні окремішності і винятковості окремих партійних груп задля спільної мети. Вважаємо, що було б помилкою розглядати проголошені УГВР принципи, які фактично були політичною програмою ОУН і УПА, як чисто пропагандистський матеріал. Насправді вони адекватно виражали політичні прагнення керівництва та усього загалу руху, який увійшов в історію під назвою «бандерівського». Створення Української Самостійної Соборної Держави було саме тим чинником, який зумовлював його притягальну силу.

Організаційна побудова УГВР

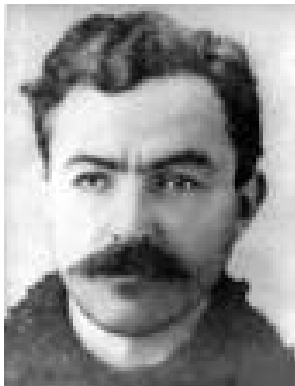
Організаційну побудову, статус, повноваження та взаємодію органів Ради, умови членства в УГВР визначив *Тимчасовий Устрій УГВР*. Документ структурно складається із шести розділів, які мають такі назви: перший - Загальні основи УГВР, другий - Великий Збір УГВР, третій - Президент і Президія УГВР, четвертий - Генеральний Секретаріат УГВР, п'ятий - Генеральний Суд, шостий - Контрольна Колегія.

Органом «найвищої української» (законодавчої) влади «у час революційно-визвольної боротьби за УССД» в документі визначено *Великий Збір* УГВР. До повноважень останнього відносилося: ухвалення основних законів, розгляд та вирішення основних політичних питань, встановлення лінії визвольної політики, встановлення програми і тактики боротьби українського народу, прийняття звітів про діяльність всіх органів УГВР, обрання Президента, 7-ох Членів Президії, Голови Генерального Секретаріату, Генерального Судді, Генерального Контрольного, прийняття присяги від Президента, кооптування нових членів Ради і затвердження членів, кооптованих Президією, виключення членів та прийняття напрямів роботи всіх органів УГВР.

Звичайний Великий Збір скликався Президентом УГВР не рідше одного разу на рік, Надзвичайний Великий Збір також мав скликати Президент з власної ініціативи або на пропозицію Генерального Секретаріату чи Генерального Контрольного, а також на вимогу третини членів УГВР.

Великий Збір був правочинним за присутності не менше, як половини членів УГВР. Справи мали вирішуватися простою більшістю голосів, за винятком виключення члена Ради і ухвалення змін до її Устрою (ці питання вирішувалось вже двома

третинами голосів). Рішення про ліквідацію УГВР приймалось трьома четвертими голосів усіх діючих членів УГВР. У виняткових випадках УГВР могла винести рішення без скликання Збору за принципом індивідуального голосування.

Дослідники (О.Панченко) звертають увагу на окремі погрішності й вади Тимчасового Устрою УГВР як правового акта. Зокрема, у документі не були чітко визначені такі питання: терміну повноважень Великого Збору і повноважень члена УГВР; процедури прийняття нормативних актів і внутрішніх постанов Ради; спосіб та форма складання присяги членами

УГВР тощо. Попри те, можна погодитися з думкою, що зазначені недоліки аж ніяк не применшують значення цього документу та його ролі як важливого *політико-правового акта* в процесі українського національного державотворення. З цього погляду, Тимчасовий устрій УГВР мав чітко окреслені риси конституційного документу.

Великий Збір УГВР визначив її структуру: обрав *Президента* та очолювану ним *Президію*, що діяла між сесіями Великого Збору. Головою Президії УГВР був обраний уродженець Полтавщини, людина складної долі - *Кирило Осмак (1890-1960* рр., див.: *фото вверху*)*. Він склав урочисту присягу. Головою

*Був членом Центральної Ради першого скликання, працював у міністерстві землеробства УНР, після перемоги більшовиків — у сільській кооперації, займався класифікацією наукових термінів; двічі, у 1928 і 1930 роках, зазнавав арешту за сфабрикованими справами. На початку війни залишається на території, окупованій гітлерівцями, вступає в Києві до Української Національної Ради, очолюваної професором Миколою

Генерального секретаріату як виконавчого органу Ради став *Р.Шухевич (1907-1950)*, він же очолив Секретаріат військових справ. Було обрано також Генерального суддю (*Я.Біленький*), секретарів внутрішніх (*Р.Волошин*) та закордонних (*М.Лебедь*) справ, керівника Бюро інформації (*Й.Позичанюк*). Визначено статус інших відомств. Вирішено, що роль низових структур Ради переберуть на себе низові клітини підпілля.

Повноваження Президента і Президії Ради визначено у третьому розділі Тимчасового Устрою УГВР. Зокрема, *Президент УГВР* мав опосередковане відношення до функції виконавчої влади: виконував представницькі функції на кшталт глави держави, мав репрезентувати Раду перед зовнішнім світом. До його компетенції відносилось: скликання і закриття Великого Збору УГВР, ведення засідань Президії і головування на Конференціях УГВР, затвердження (звільнення) за поданням Голови Генерального Секретаріату УГВР складу Генерального Секретаріату, членів Генерального Суду та Контрольної колегії. Президент мав право помилування. За відсутності Президента - його обов'язки покладалися на призначеного ним члена Президії, а у випадку тривалої відсутності чи смерті - повноваження Президента мала виконувати *Президентська (Президіальна) Колегія*, яка формувалася з трьох найближчих по черзі членів Президії. Це мав бути тимчасовий орган, завдання якого полягало у якнайшвидшому скликанні Великого Збору УГВР.

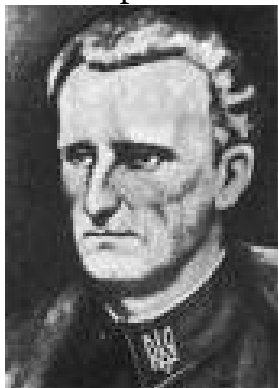
На *Президію УГВР* покладалося вироблення політичної лінії й тактики та організація ефективної діяльності всіх органів Ради. Вона пропонувала скликання Збору, кооптувала за пропозицією

Величківським. Помер 1960 року в тюрмі МГБ. Реабілітований у 1994-1995 рр. по всіх трьох справах — 1928, 1930 та 1948 років.

Генерального Секретаріату нових членів УГВР, приймала звіти від Голови Генерального Секретаріату та окремих Генеральних Секретарів. До складу Президії входили Президент, три віце-президенти та чотири члени Президії. Рішення Президією приймалось звичайною більшістю голосів, при рівному поділі голосів - вирішальним був голос Голови Президії.

Питанням статусу Генерального Секретаріату УГВР повністю присвячений четвертий розділ Тимчасового Устрою УГВР. Зокрема, *Генеральний Секретаріат* як виконавчий орган УГВР структурно складався із Голови, секретарів внутрішніх справ, закордонних справ, секретаря військових справ і командира Збройних Сил, секретаря фінансово-господарських справ та інших секретарів. Голову Генерального Секретаріату УГВР обирав Великий Збір. Генеральних секретарів за поданням Голови Генерального Секретаріату УГВР затверджував Президент Ради. Генеральний Секретаріат як такий був підзвітним Президії УГВР, відповідав перед Великим Збором, а дисциплінарно - перед Головою Генерального Секретаріату та Президентом. За пропозицією Голови Генерального Секретаріату Президент звільняв Секретарів з уряду. Генеральний Секретаріат мав діяти колегіально, а рішення приймати більшістю голосів. Голова Генерального Секретаріату міг доручити тимчасово виконувати свої функції одному із Генеральних Секретарів. У випадку відставки, смерті та тривалої перешкоди у виконанні функцій Голови Генерального Секретаріату УГВР, Президент з Президією, Генеральний Суддя, Генеральний Контрольний і Генеральні Секретарі могли обрати тимчасово виконуючого обов'язки Голови Генерального Секретаріату УГВР.

Державно-правові акти УГВР мали набирати законної сили лише після їх підпису Президентом та Головою Генерального Секретаріату УГВР. В умовах воєнного протистояння усі стратегічні, тактичні та поточні питання діяльності органів УГВР мали вирішуватися Головою Генерального Секретаріату УГВР (на фото) Романом Лозовським (Р.Шухевичем) і його соратниками, виходячи із конкретних обставин

організованої визвольної боротьби, згідно з основними документами УГВР та законами звичаєвого права та права військової адміністрації (курсив наш – І.Т.). На думку окремих дослідників (О.Панченко), що Генеральним Секретаріатом УГВР досить успішно реалізовувались окремі функції революційної влади на певній території України як, наприклад, видання друкованих органів («Вісник УГВР» впродовж 1944-45 рр.), заклики бойкотувати вибори до центральних та місцевих рад депутатів трудящих УРСР, хоча у повному складі ГС УГВР, за винятком Великого Збору, не збирався ні разу. Головна увага УГВР зосереджувалася на організації військових дій та політичній та пропагандистській роботі.

Методом досягнення незалежності, за політичною Платформою, залишалась революційна боротьба проти всіх ворогів державної самостійності, насамперед — проти більшовицьких і німецьких окупантів. Принциповим положенням була постанова Великого Збору, що місцем перебування УГВР як політичного органу, який керуватиме збройною боротьбою, мають бути українські землі.

Таким чином, в результаті тривалої і наполегливої роботи Проводу ОУН(Б), Головної Команди УПА та

створеного ними Ініціативного Комітету для створення УГВР, в ході численних перемовин та консультацій з представниками різних українських політичних сил і громадських організацій було проведено Великий Збір УГВР і створено саму Раду, на яку покладалося керівництво визвольною боротьбою українців, а після визволення України – проведення в державі вільних демократичних виборів, формування владних державних структур, яким слід було передати верховну владу. Усі ці заходи передбачалися в Тимчасовому Устрої Української Головної Визвольної Ради та інших основних документах УГВР.

Як підпільний уряд УГВР керувала національно-визвольним рухом, який у збройній формі досяг на **1944–1945 рр.** найвищого піднесення, координувала дії частин УПА до самого початку **1950-х** років. Поступово УГВР була вимушена перенести свою діяльність за кордон. Український провід організації був у **1950** році остаточно розгромлений – більшість членів його загинули або потрапили в руки радянських спецорганів.

Якщо абстрагуватися від питання ефективності діяльності окремих органів УГВР (що зрозуміло для умов воєнного протистояння), можна погодитися з думкою (*О.Панченко*) про те, що в Тимчасовому Устрої УГВР була задекларована чітка концепція майбутньої української правової держави, в якій би повністю був реалізований принцип верховенства права та розподілу функцій влади на законодавчу, виконавчу та судову з ухилом до української традиції парламентаризму та колегіальності в роботі органів влади. А в складних умовах збройного громадянського протистояння у західних областях Української РСР діяльність УГВР намагалася надати

націоналістичному рухові опору чіткого демократичного спрямування.

Таким чином, діяльність українського повстанського руху у формі ОУН, УПА і УГВР є одним з найважливіших і одночасно найбільш суперечливих явищ в історії, зокрема історії держави і права України ХХ століття. Ординарними підходами, однозначними оцінками – від суспільної апології до цілковитого заперечення, - як це мало і ще іноді має місце у вітчизняній і зарубіжній історіографії, воно схарактеризовано бути не може. Слід, передовсім, враховувати надзвичайно складні політичні умови формування цього руху і те, що йому доводилося протистояти більш могутнім іноземним силам, а також те, що повстанські маси були далеко не однорідними. Серед ідейних борців нерідко траплялися випадкові люди, яких мало хвилювали ідеї та цілі ОУН, а більше власні корисливі інтереси. Однак попри те, незаперечним залишається той факт, що очолений ОУН повстанський рух під назвою «Української Повстанської армії» чи «бандерівського», мав *н а р о д н и й*, національно-визвольний характер. Він ставив благородну мету, що віками визривала в душі й свідомості українців – *національне державотворення*, тобто здобуття і розбудова такої держави, що відповідала б інтересам українського народу.

Висновки

Огляд історії організаційно-правових аспектів встановлення та діяльності в Україні окупаційних цивільних адміністрацій, а також ідеологічних засад, інституційних форм та організаційно-правових основ діяльності українського повстанського руху періоду німецько-радянської війни 1941-1944 рр. дозволяє підтвердити загальні й сформулювати конкретні висновки:

1. Стосовно України та українського народу (як і інших народів колишнього СРСР) назва Велика Вітчизняна війна не відповідає історичній правді. Німецько-радянська війна не була українською вітчизняною війною в сталінському розумінні. Україна стала жертвою як сталінського, так і гітлерівського тоталітарних режимів, які у рівній мірі для неї були смертельно небезпечними.

2. Ідеологічним підґрунтям війни проти СРСР була боротьба проти комунізму. Завдання агресії формулювалось ще й як остаточне звільнення Німеччини від будь-якого політичного тиску зі Сходу. Гітлер виходив з того, що німецькому народові, який належав, на його думку, до вищої раси потрібен життєвий простір – лебенсраум. Таким ідеальним життєвим простором вважалась передусім Україна. Загарбницькі намагання агресорів обґрунтовувались ідеєю «життєвого простору», людиноненавистницькою расовою теорією, необхідністю покінчити з більшовизмом.

3. Скрізь на захоплених територіях фашистські загарбники встановлювали «новий порядок», розглядаючи при цьому населення окупованих територій як дешеву робочу силу, а національні багатства — як військову здобич. Основні напрями окупаційної політики сформувались ще задовго до початку воєнних дій. У ході її втілення вони

конкретизувалися і набували дедалі злочиннішого характеру. Не визнаючи за Україною права на державне існування, розглядаючи її як життєвий німецький простір, нацисти провели і відповідне адміністративне розмежування її території.

4. Окупаційна влада в Україні мала свої особливості – вона підпорядковувалася чотирьом адміністраціям. Так, Чернівецька та Ізмаїльська області, а також Одеська із включенням південних районів Вінницької і західних районів Миколаївської областей перебували у складі союзної до Німеччини Румунії. Закарпаття ще з 1938-1939 рр. із санкції Гітлера увійшло до складу хортиської Угорщини. Уся інша територія залишилася під контролем Німеччини: східні області, від Чернігівської до Луганської, перебували у підпорядкуванні військового командування (т.зв. військова зона); з Галичини (Львівська, Дрогобицька, Станіславська, Тернопільська області) утворили т.зв. «5 дистрикт Галіція», що адміністративно підпорядковувався польському генерал-губернаторству – Генеральній Губернії; решту етнічних українських земель об'єднав рейхскомісаріат «Україна». Проводячи територіально-адміністративне розмежування в Україні, німецьке вище державне керівництво виходило виключно з інтересів власної політики, зовсім не враховуючи етнічного складу населення окупованих територій.

5. У результаті здійснених окупантами адміністративно-територіальних перетворень, територія України виявилася розчленованою. Основні зусилля румунської окупаційної адміністрації спрямовувалися на економічне пограбування захоплених українських територій. А хортиська Угорщина в Закарпатті відновила політику широкої асиміляції населення регіону – край назвали

«Підкарпатською територією», територію поділили на адміністративні експозитури, усі адміністративні посади – старост, нотарів, окружних начальників – зайняли тільки уторці або ж прихильники режиму їхньої окупації. У фронтовій смузі необмежену владу мали командир фронтового корпусу, у тиловому районі армії й тиловому районі групи армій відповідно командуючий армією (або групою армій) та комендант. Особливістю політико-правової ситуації в Східній Галичині було те, що в цілому німецьке управління тут здійснювалося через посередництво української адміністрації (на рівні нижчого, а іноді середнього ешелону), тому становище українського населення краю, у порівнянні з Східною Україною (рейхскомісаріат «Україна») чи Польщею, не дивлячись на всі жахіття, пов'язані з тягарем війни, було дещо кращим. Структура, склад та завдання адміністративного та репресивно-карального апаратів, що діяли на території рейхскомісаріату «Україна», дають підстави стверджувати, що це був механізм морального і фізичного гноблення, грабунку і терору щодо місцевого населення, який складав основу існування фашистського окупаційного режиму.

6. Попри окремі відмінності в різних зонах окупації, займанці встановили жорстокий режим, позначений геноцидом, репресіями, тотальним економічним пограбуванням, вивезенням людей на роботи до Рейху. Це завдало небачених фізичних і моральних страждань, величезних матеріальних збитків українському народові. Невимовних моральних принижень завдавала національно-культурна політика Німеччини на українських землях, що ґрунтувалася на ідеологічних засадах щодо особливого становища німців. Часто це було основним аргументом нелюдського ставлення

гітлерівців до культурних потреб поневолених народів. Така політика нацистської влади в Україні, закономірно, зумовила у населення глибоку ненависть до загарбників. Це стало головною причиною розгортання тут руху опору у формах Організації Українських Націоналістів і Української Повстанської Армії. Українці насамперед бажали незалежності та самостійності.

7. Найбільш послідовно виступала за відновлення української незалежності ОУН, яка нелегально діяла ще з **1929** року. Вона об'єднувала навколо себе противників польської окупації та проголошувала ідею Української самостійної соборної держави, що охоплювала б усі населені українцями території, які на той час перебували у складі СРСР, Польщі, Чехо-Словаччини, Румунії. Внаслідок розбіжності з ряду питань, загалом, - щодо методів і форм боротьби у реалізації політичної програми, ОУН остаточно розкололася (квітень **1941** р.) на дві фракції: помірковану (А.Мельник) та радикальну (революційну) на чолі з С.Бандерою. ОУН, з одного боку, тактично співпрацювала з німцями, а з другого – самостійно шукала розв'язки проблеми української національної державності.

8. Найбільш радикально до проблеми встановлення національної державності підійшла ОУН під проводом Степана Бандери. Безпосередньо їх державотворчі плани було втілено у життя негайно, щойно німецька армія перетнула західний кордон сталінської імперії. **30** червня **1941** р. у Львові ОУН(Б) було скликано Національні збори з представників різних регіонів України, які схвалили Акт відновлення Української держави. ОУН(М) засудила радикалізм С.Бандери у питанні проголошення державності і виявила схильність до більш гнучкої політики, вважаючи відкрити конфронтацію з

німецькою потугою несвоєчасною і шкідливою для національних інтересів. За їх ініціативою у Києві було створено Українську Національну Раду, зі сподіванням, що вона стане центральним урядовим органом України, проте німці відповіли на це масовими репресіями щодо оунівців.

9. Проголошення Української держави або Крайового правління у Львові **30 червня 1941 р.** (з усіма недосконаlostями цього акту) стало поворотним пунктом в українській політиці. Стало остаточно ясно, що гітлеризм є непримиренним ворогом українського народу і виношує щодо нього суто імперіалістичні наміри. Фракція С.Бандери, а згодом і мельниківське помірковане крило перейшли у виразну опозицію до Третього рейху, що призвело до збройного опору окупантам й до виникнення українського повстанського руху, який структурно складався з двох основних компонентів: ОУН (Організація Українських Націоналістів) як політична організація, УПА (Українська Повстанська Армія) як військове формування. Центром військового контролю була Головна команда УПА, а Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) стала (з липня 1944 р.) координаційним національним органом.

10. Належний розвиток ОУН й висока (на певних етапах) ефективність її боротьби з більшовицькою та гітлерівською окупацією, ґрунтувалася насамперед на принципах побудови обох ОУН як високо централізованої організації із залізною дисципліною, що була помножена на високу ідейність й сумлінний добір її членства. В основі організаційної (територіальної) будови ОУН-р була станиця. Найбільш значимими адміністративно-територіальними одиницями були: район, округ (надрайон), область. Край, що складався з 7-10 областей, підлягав безпосередньо провідникові ОУН.

На чолі кожної організаційної одиниці стояв провідник, який був призначений згори й підзвітний теж по вертикалі вгору. Виконавчими й дорадчими органами були ексекютиви відповідних рівнів. Структура УПА відповідала структурі регулярної армії. На чолі УПА стояли Головна команда та Головний військовий штаб.

11. Керівними органами ОУН та УПА було вироблено широку нормативно-правову базу державотворчого характеру як то: організація органів місцевого управління на контрольованій території, встановлення правових норм та органів правосуддя, визначення засад ведення господарсько-фінансової і дипломатичної діяльності тощо. Яскравою ілюстрацією реалізації напрацьованої ОУН та УПА державотворчої програми стала поява у німецькому тилу національно-державних структур, які нелегально діяли під контролем ОУН у формі станиць, кушців, районних, надрайонних, окружних, обласних і крайових проводів, і протистояли органам окупаційної німецької влади на місцях. Український повстанський рух був реальним проявом національного державотворення в роки Другої світової війни. Майже на всій території, де діяли підпілля ОУН та загони УПА фактично існувало двовладдя (підпілля і німецькі окупаційні органи), а то й повністю певні райони фактично повністю контролювалися повстанцями (Колківська Повстанська Республіка - унікальне явище в історії національно-визвольної боротьби).

12. Сам факт можливості існування в умовах війни двох тоталітарних систем організованого підпілля та повстанської іррегулярної армії підносив на високий щабель саму українську національну справу і державотворчий потенціал народу. Апогеєм цієї діяльності стало створення в часі війни «Тимчасового

Державного Органу до скликання Установчих Зборів» - Української Головної Визвольної Ради (УГВР). Її завданням було об'єднання на демократичних засадах розпорошеного по численних партіях і фракціях національно-визвольного руху.

13. Установчі збори УГВР ухвалили декілька конкретних та лаконічних програмних документів - «Тимчасовий устрій УГВР», політичну Платформу та Універсал УГВР до українського народу. Усі вони наголошують на необхідності досягнення основної мети Ради - здобуття Української Самостійної Соборної Держави, демонструють спробу реалізації тягlosti ідеї українського парламентаризму, встановлення демократії у багатьох сферах суспільного життя та лібералізації економіки. Проголошені УГВР принципи, які фактично були політичною програмою ОУН і УПА, насправді адекватно виражали політичні прагнення керівництва та усього загалу руху, який увійшов в історію під назвою «бандерівського». Створення Української Самостійної Соборної Держави було саме тим чинником, який зумовлював його притягальну силу.

14. Система організації й функціонування влади у розумінні творців Української Головної Визвольної Ради була уособленням і втіленням традицій українського парламентаризму. Великий збір УГВР, що обирав Президента, ухвалював також основні закони, розглядав та вирішував основні політичні питання, встановлював лінію визвольної політики та програму і тактику боротьби українського народу, приймав звіти від усіх органів УГВР та вирішував організаційні й кадрові питання. Президент УГВР виконував більш представницькі функції на кшталт глави держави, завершував систему стримувань і противаг, репрезентував Раду перед зовнішнім світом.

15. Як підпільний уряд УГВР керувала національно-визвольним рухом, який у збройній формі досяг на **1944—1945 рр.** найвищого піднесення, координувала дії підпілля та частин УПА до самого початку **50-х** років. Поступово УГВР була вимушена перенести свою діяльність за кордон. Український провід організації був у **1950** році остаточно розгромлений — більшість членів його загинули або потрапили до рук радянських спецорганів.

16. Діяльність ОУН, УПА і УГВР є одним з найважливіших і одночасно найбільш суперечливих явищ в історії, зокрема історії держави і права України ХХ століття. Ординарними підходами, однозначними оцінками – від суспільної апології до цілковитого заперечення, - як це мало і ще іноді має місце у вітчизняній і зарубіжній історіографії, воно схарактеризовано бути не може. Однак незаперечним залишається той факт, що очолений ОУН повстанський рух під назвою «Української Повстанської армії» чи «бандерівського», мав глибоко народний, національно-визвольний характер. Він ставив благородну мету, що віками визривала в душі й свідомості українців – національне державотворення, тобто здобуття і розбудова такої держави, що цілковито відповідала б інтересам українського народу.

Документи

Із Директиви ОКВ про встановлення окупаційного режиму на території СРСР

Головний штаб фюрера, 13 березня 1941 р. Верховне командування вермахту

Секретна справа командування Справа для командирів Тільки через офіцерів!

Директиви для спеціальних районів до наказу № 21 (План Барбаросса)

1. Зона бойових дій та виконавча влада.

(...) 2. Російська територія, окупована в ході військових операцій, повинна, як тільки це дозволить розгортання боїв, бути перетворена, згідно зі спеціальними інструкціями, у держави, наділені своїм власним урядом.

З цього випливає:

(...) б) У зоні бойових дій військ райхсфюрер СС матиме і за дорученням фюрера спеціальні завдання щодо підготовки) політичного управління, які впливають з остаточної боротьби/ двох протилежних політичних систем. (...)

в) Коли зона бойових дій військ просунеться достатньо вглиб, вона повинна бути обмежена ззаду. Кожен новий окупований район, що є поза зоною бойових дій, отримає власну політичну адміністрацію. Поділ буде відтак здійснений за національним принципом і згідно демаркаційних ліній груп армій, у районах Півночі (Балтійські республіки), Центру (Білорусь) і Півдня (Україна). У цих районах політична адміністрація буде в руках райхскомісарів, які отримуватимуть інструкції від фюрера.

3. (...) У цій якості він (головнокомандуючий вермахту) бере на себе такі завдання: (...)

- б) експлуатація країни і охорона її економічних ресурсів для потреб німецької економіки...;
- в) експлуатація країни для забезпечення продовольством військ згідно з потребами ОКГ;
- г) військова охорона усієї території... (...)

Начальник ОКВ Кайтель

[джерело: Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993.]

Наказ про діяльність СІПО і СД під час східної кампанії

Штаб ОКГ, дня 26 березня 1941 р.
Верховне командування армії.

Секретно

У зоні військових дій виконання спеціальних завдань безпеки, окрім військ, вимагає уведення у дію зондеркоманд поліції безпеки (СД).

За згодою начальника поліції безпеки і СД введення поліції безпеки і СД в зону військових дій буде регулюватися таким чином:

1. Завдання:

а) У зоні тилу армії: Узяти під контроль перед початком операцій найважливіші об'єкти (матеріал, архіви, картотеки організацій, асоціацій чи груп, ворожих до Райху чи держави і т. ін.), а також важливих осіб (керівні емігранти, саботажники, терористи і т. ін.). (...)

б) У зоні тилу військ:

Викриття і поборювання намагань, ворожих державі чи Райху, коли вони і не належать до дій ворожої армії, як також інформування начальника зони тилу військ про політичну ситуацію. (...)

2. Співпраця між зондеркомандами й військовим командуванням у зоні тилу армії (§ 1а).

Зондеркоманди поліції безпеки (СД) виконують свої завдання, беручи це на власну відповідальність. (...)

3. Співпраця айнзацгруп чи айнзацкоманд поліції безпеки (СД) й командування зони тилу військ (§ 1б). (Ті самі розпорядження, що й в § 2...) (...)

За дорученням Підпис

[джерело: Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993.]

Пам'ятка Розенберга про майбутню окупацію Німеччиною Радянського Союзу

2 квітня 1941 р.

Меморандум № 1 Копія Стосується СРСР (...)

Військовий конфлікт із СРСР призведе до надзвичайно швидкої окупації важливих частин Радянського Союзу. (...)

Для знавця Сходу карта народів Росії відображає такі національні або географічні одиниці:

- а) Велика Росія з Москвою як центром,
- б) Білорусь з Мінськом згл. Смоленськом як столицею,
- в) Естонія, Латвія, Литва,
- г) Україна і Крим з Києвом як центром,
- д) район Дону з Ростовом як столицею, район Кавказу,
- ж) Російська Середня Азія або російський Туркестан. (...)

А. Велика Росія.

Російська імперія царської форми сформувалася після панування татарів, з утворенням Великого князівства Московського. Цей територіальний центр зберігає і сьогодні надзвичайно велику ударну силу. Тривале ослаблення його буде політичною метою дій проти СРСР, щоб забезпечити можливість розвитку іншим районам. Це послаблення повинно виникнути внаслідок тимчасової окупації території за трьох можливих умов:

через повне знищення єврейсько-більшовицької державної адміністрації, без того, щоб сприяти утворенню нового загального адміністративного апарату;

через широку економічну експлуатацію...;

через передачу важливих районів російського центру новим адміністративним утворенням, а саме Білорусі, Україні й Донському району.

Таким чином одночасно відкриється можливість використовувати Московську Росію як район для масового заслання небажаних елементів. (...)

Г. Україна (окраїнний район).

Київ був головним центром держави варягів, які належать до норманів. Але після панування татарів Київ протягом довгого часу протистояв Москві. Його національне життя, на противагу того, що говорить московська історія, чії версії поширилися і в Європі, було засноване на досить міцній традиції.

Політичним завданням у цьому районі буде утвердження власного національного життя до можливого створення політичної формації, яка б мала на меті сама чи в поєднанні з районами Дону й Кавказу у формі Чорноморської конфедерації постійно протистояти Москві й оберігати великонімецький життєвий простір на Сході. (...).

[джерело: Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993.]

Розпорядження Розенберга про обов'язкову роботу для єврейського населення

16 серпня 1941 р.

Відповідно до § 8 декрету фюрера про управління ново-окупованими східними територіями від 17 липня 1941 р. наказую:

§ 1

Євреї обох статей, віком від завершених 14 до 60 років, що проживають на новоокупованих східних територіях, зобов'язані працювати. Вони повинні бути зібрані з цією метою у відділи для примусової роботи. (...)

Міністр окупованих територій Сходу

Розенберг

[*джерело*: Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993.]

Думки Гітлера з приводу України

(17 вересня 1941 р.)

(...) Німецький селянин рухається завдяки його нахилі до прогресу. Він думає про своїх дітей. Український селянин не знає поняття обов'язку. (...)

Російський простір — це для нас Індія. Як і англійці, ми правитимемо в цій імперії жменькою людей.

Було б помилкою дати освіту місцевим людям.
(...)

І я зовсім не прихильник створення університету в Києві. Було б краще не вчити їх навіть читати. (...)

Ми поставлятимемо зерно скрізь у Європу, де в ньому є потреба. Крим дасть нам лимони, бавовну,

каучук (100 тисяч акрів плантацій буде достатньо, щоб гарантувати нашу незалежність). (...)

Ми притягнемо на Україну датчан, голландців, норвежців, шведів. (...).

[*джерело*: Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993.]

Акт відновлення Української Держави проголошений у Львові 30 червня 1941

Р.

1. Волею Українського народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку покладає свої голови цілі покоління найкращих синів України. Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця і вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-більшовицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває український народ не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава. Суверенна Українська Влада запевнить Українському Народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння його потреб.
2. На західних землях України твориться Влада, яка підпорядковується Українському Національному Урядові, що створиться в столиці України — Києві з волі українського народу.
3. Відновлена Українська Держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Велико-німеччиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає

українському народові визволитися з-під московської окупації. Українська Національна Революційна Армія, що творитиметься на українській землі, боротиметься далі спільно з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий справедливий лад у цілому світі. Хай живе Суверенна Соборна Українська Держава! Хай живе Організація Українських Націоналістів! Хай живе Провідник Організації Українських Націоналістів Степан Бандера!

Слава Україні! Героям Слава!

Ярослав Стецько, в. р. Провідник Національних Зборів

[джерело: Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. : Зб. документів і матеріалів / Заг. ред. Я.Дашкевича та В.Кука, упоряд. О.Дзюбан. – Львів-Київ: Літературна агенція «Піраміда», 2001.]

Із листівки УПА

«За що бореться Українська Повстанська Армія (УПА)?»

Українська Повстанська Армія бореться за Українську Самостійну Соборну Державу і за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній, самостійній державі.

УПА бореться проти імперіалістів і імперій, бо в них один пануючий народ поневолює культурно і політичне та визискує економічно інші народи Тому УПА бореться проти СРСР і проти німецької « нової Європи ».

За знищення більшовицької експлуататорсько-кріпацької системи в організації сільського господарства.

За те, щоб велика промисловість була національно-державною власністю, а дрібна — кооперативно-громадською.

За загальний 8-годинний робочий день.

За вільну працю, вільний вибір професій...

За повну рівність жінки з чоловіком у всіх громадських правах і

обов'язках...

За обов'язкове середнє навчання...

За всебічний гармонійний розвиток молодого покоління: моральний, розумовий та фізичний.

За вільний доступ до всіх наукових і культурних надбань людства.

За пошану до праці інтелігенції.

За повне забезпечення всіх працюючих на старість та на випадок

хвороби чи каліцтва.

За свободу друку слова, думки, переконань, віри і світогляду. Проти офіційного насаджування суспільності світоглядних доктрин і догм.

За повне право національних меншостей плекати свою власну по формі і змісту національну культуру.

Українська Повстанська Армія

[web-джерело:

www.history.univ.kiev.ua/ukrbooks/doc1921_85.html]

Приречення

Прирікаю і зобов'язуюся перед Богом, перед українським народом — перед власним сумлінням як член Революційної ОУН — все і всюди працювати й боротися за Українську Самостійну Соборну Державу, за здійснення ідей і Програм ОУН, для добра й величі України,

українського народу, людини, а через це – для добра всього людства.

Прирікаю в тій праці й боротьбі віддати свої сили для всього, що вона вимагає в кожную хвилину, і, як треба, своє життя. Зобов'язуюся точно і совісно сповняти всі обов'язки члена ОУН та виконувати всі її накази й доручення. Так мені, Боже, допоможи.

[джерело: Хмель С.Ф. Українська партизанка (з крайових матеріалів). – Львів, 1994.]

Німецька листівка проти Бандери й українських націоналістів (Червень 1943 р.)

УКРАЇНЦІ В ЛІСАХ!

Тут говорить Німецький Райх в імені Європи та її великої і старої культури! (...). Недавно серед ночі розкинули червоні волоцюги відозву шефа штабу советської армії маршала Василевського, де в імені масового вбивці з Вінниці і Катині, червоного товариша Сталіна, урочисто признано українського вожаку бандитів Бандеру старшим большевиком советської України, якщо він далі із своїми бандитами з лісів та багон боротиметься проти Європи. Бажаємо Бандері та його компанії в лісах і багнах Волині тільки щастя! У відповідному часі він і його саботажники будуть в днях перемоги Європи покарані, спільно з комуністичними бандитами. Великий Німецький Райх і спільно з ним Європа, яка воює, така горда на свою прадавню культуру, не дозволять себе довший час непокоїти кільком негідникам. Маршал червоних Василевський у своїй відозві висловився ясно й виразно, що має бути навіть

для найдурніших із вас зрозуміло, що Азія виступила до бою, щоб знищити Європу. Це значить: степ, некультурність, варварство середньої Азії виступили до бою, щоб знищити квітучі сади, церкви, собори та тисячолітні пам'ятники старої культури Європи. (...) Величезна війна Великого Доброго і Святого проти варварства і чортівства большевизму та союзних із ним жидівських народів у цілому світі вимагає жертв. Ба, навіть дуже великих жертв! ...У добі, такій великій щодо завдань і жертв, політика Бандери і його компанії - це явне божевілля. (...) Тому вертайся з лісу і болота! Твої дотеперішні вчинки будуть тобі прощені, якщо ти з доданою нижче перепусткою і з твоєю зброєю зголосишся в німецькій поліційній установі.

Фон дем Бах СС-Обергрупенфірер і Генерал Поліції

[web-джерело:

www.geocities.com/ua_ukraine/ukrayinarus100.html]

Німецька листівка проти ОУН і партизанів-націоналістів (Червень 1943 р.)

Слухай, український народе! Москва дає накази ОУН! З тайних наказів і вказівок, що попали нам в руки, видно, що кремлівські жиди стоять у зв'язку з ОУН, яка нібито воює проти большевизму. В проводі ОУН сидять агенти Москви, що отримують і виконують накази кровожадного Сталіна й його жидівських опричників. В їх тайних наказах, що скоро будуть опубліковані, ОУН означається як національне замаскована большевицька боєва частина. Вона має завдання підбурювати український

народ проти німецького правління й творити хаос в запллі. ОУН є зняряддям жидівського большевизму. Нам є відомі також сховища і централі тих ворохобних елементів ОУН. Ми знаємо провідників тих банд, вони на утриманні Москви. Український народ! Чи хочеш, щоб Тебе згубили ці большевики і національне замасковані заговірники? Чи хочеш ти бути гарматним м'ясом Твого власного ворога? Чи хочеш Ти спричинити знищення Твого народу на Волині? Жидо-большевизм, що бачить свій кінець, пробує ще раз відсунути свою загибель Твою великою поміччю і Твою кров'ю. Чи Ти хочеш бути заплечником? Чи хочеш, щоб Твої жінки, діти, Твоя молодь і старці стали жертвою озвірілих людей? Згадай страждання і муки, які Твій народ мусів терпіти понад 20 літ. Згадай помордованих батьків і синів! Пригадай міліони громадян і громадянок, вивезених в сибірські степи! Згадай зганьблених і помордованих священників! Згадай знищені церковні маетки і культурні цінності! Відречись від своїх ворогів! ОУН не може ніколи заступити національні інтереси українського народу. ОУН і большевизм - це одно, тому мусять вони бути знищені.

Німецьке управління.

[web-джерело:

www.geocities.com/ua_ukraine/ukrayinarus100.html]

Тимчасовий устрій УГВР

Прийнятий Великим Збором УГВР
в липні 1944р.

I. Загальні основи УГВР.

1. УГВР це верховний орган українського народу в його революційно-визвольній боротьбі за УССД.

2. Джерелом влади УГВР є воля українського народу, виявлена в самостійницьких змаганнях всіх діючих сил народу.
3. УГВР:
 - а) консолідує самостійницькі суспільно-політичні елементи;
 - б) координує діяльність політично-активних середовищ;
 - в) очолює визвольну боротьбу, дає напрям українській державницькій політиці та керує нею;
 - г) репрезентує український народ та його державницькі змагання перед зовнішнім світом.
4. Членом УГВР може бути національно активний українець-державник з громадянським стажем, що визнає політичну платформу, прийняту Збором УГВР та є постійно готовим реалізувати її програму.
5. УГВР складається з 25 членів. Число членів може бути збільшене шляхом кооптації. Кооптацію проводять:
 - а) Великий Збір УГВР;
 - б) Президія УГВР за пропозицією Генерального Секретаріату.
6. Членом УГВР перестає бути той, хто добровільно вийде або кого УГВР виключить.
7. Виключити члена УГВР може тільки Великий Збір кількістю $\frac{2}{3}$ голосів. Між сесіями Великого Збору, Президія УГВР має право припинити членство особи в УГВР до вирішення справи найближчим Великим Збором.
8. УГВР діє через такі органи:
 - а) Великий Збір УГВР;
 - б) Президія УГВР з Президентом на чолі;
 - в) Генеральний Секретаріат з Головою на чолі;

- г) Генеральний Суд з Генеральним Суддею на чолі;
 - д) Контрольна Колегія з Генеральним Контрольним на чолі.
9. УГВР діє також у формі конференцій УГВР, які проводить Президент УГВР.
 10. Діяльність окремих органів УГВР буде нормоване внутрішніми розпорядженнями, які затверджує Президент в порозумінні з Генеральним Суддею.
 11. Для вирішення життєвих питань органи УГВР можуть створювати окремі комісії із спеціалістів і науковців тих чи інших галузей.
 12. УГВР постійно перебуває і працює на українських землях. Для виконання дипломатичних чи інших місій за кордон висилаються окремі члени УГВР.

II. Великий Збір УГВР.

1. Найвищою українською законодавчою владою у час революційно-визвольної боротьби за УССД є Великий Збір УГВР.
2. Великий Збір УГВР:
 - а) ухвалює основні закони;
 - б) розглядає та вирішує основні політичні питання, встановлює лінію визвольної політики, встановлює програму і тактику боротьби українського народу;
 - в) приймає звіти діяльності всіх органів УГВР;
 - г) встановлює напрямки діяльності для всіх органів УГВР;
 - д) вибирає Президента і 7 членів Президії, Голову Генерального Секретаріату, Генерального Суддю і Генерального Контрольного;
 - е) приймає присягу від Президента;
 - є) кооптує нових членів і затверджує кооптованих Президією;

- ж) виключає членів.
3. Звичайний, черговий Великий Збір УГВР скликає Президент, що найменше раз на рік.
 4. Надзвичайний, позачерговий Великий Збір УГВР скликає Президент:
 - а) з власної ініціативи;
 - б) на пропозицію Президії;
 - в) на пропозицію Генерального Секретаріату;
 - г) на пропозицію Генерального Контрольного;
 - д) на домагання 1/3 членів УГВР.
 5. Збір відкриває Президент. Головує на Зборі вибраний Предсідник Великого Збору, який покликає дальших членів Президії Збору.
 6. Для законності рішень Великого Збору потрібна наявність найменше половини кількості членів УГВР.
 7. Всі справи вирішуються звичайною більшістю голосів, тільки для виключення члена і для ухвалення зміни устрою потрібно 2/3 наявних голосів. Для ліквідації УГВР треба ? голосів усіх діючих членів УГВР.
 8. У виняткових випадках УГВР може винести рішення також без скликання збору, за принципом індивідуального голосування, крім рішення саморозпуску.

III. Президент і Президія УГВР.

1. Президент стоїть на чолі УГВР і репрезентує її назовні.
2. Компетенції Президента УГВР:
 - а) скликає і відкриває Великий Збір УГВР;
 - б) проводить Президію УГВР і Конференції УГВР;
 - в) затверджує Генеральних Секретарів, покликаних Головою Генерального Секретаріату;

- г) затверджує двох членів Генерального Суду, покликаних Генеральним Суддею;
 - д) затверджує двох членів Контрольної Комісії, покликаних Генеральним Контрольним;
 - е) затверджує закордонних делегатів УГВР, запропонованих Головою Генерального Секретаріату, на пропозицію Генерального Секретаря Зовнішніх Справ;
 - є) приймає присягу від членів Президії, Голови Генерального Секретаріату, Генеральних Секретарів, членів Генерального Суду і членів Контрольної Комісії;
 - ж) має право ласки.
3. Президент складає присягу Великому Зборові на Предсідника Великого Збору УГВР.
 4. Президія з Президентом на чолі є органом УГВР, що діє між сесіями Великого Збору УГВР.
 5. В склад Президії входять:
 - а) Президент;
 - б) троє Віцепрезидентів;
 - в) чотири члени Президії.
 6. Президія УГВР розглядає політичну лінію, тактику і практичну діяльність всіх органів УГВР та подає їм свою оцінку і пропозиції.
 7. Компетенції Президії УГВР:
 - а) дає пропозиції про скликання Збору;
 - б) кооптує нових членів УГВР, на пропозицію Генерального Секретаріату;
 - в) призупиняє членство в УГВР до подальшого рішення Збору;
 - г) приймає звіти від Голови Генерального Секретаріату, від окремих Генеральних Секретарів, від Генерального Суду і від Контрольної Колегії. Час і спосіб звітування встановлює Президія окремим розпорядженням в порозумінні з відповідними органами УГВР.

8. Президія УГВР діє в складі не менше половини членів Президії - крім Президента.

9. У випадку неможливості Президією виконувати свої обов'язки її компетенції переходять до самого Президента до найближчого Великого Збору УГВР, без права відкликати Голову Генерального Секретаріату.

10. Президія виносить своє рішення звичайною більшістю голосів. При рівному поділі голосів вирішує голос головуючого. У випадку конституційного або політичного конфлікту, Президія має право вимагати відставки Голови Генерального Секретаріату при наявності $2/3$ усіх членів Президії - ? голосами.

11. В час відсутності Президента заступає його один з членів Президії, найближчий у персональній черзі, встановленій Великим Збором.

12. У випадку самовідкликання, смерті чи іншої тривалої перешкоди виконувати функції Президента, компетенції його переходять на Колегію Президії, яка формується автоматично з трьох найближчих в черзі членів Президії УГВР.

13. Колегія Президії має тимчасовий характер і зобов'язана якнайскоріше скликати Великий Збір УГВР.

14. Президент і Президія УГВР відповідають перед Великим Збором УГВР.

IV. Генеральний Секретаріат УГВР.

1. Виконавчим органом УГВР є Генеральний Секретаріат.
2. Генеральний Секретаріат складається з:
 - а) Голови Генерального Секретаріату;
 - б) Секретаря Внутрішніх Справ;
 - в) Секретаря Закордонних Справ;

- г) Секретаря Військових Справ і Командира Збройних Сил;
 - д) Секретаря Фінансово-господарських Справ.
3. Голову Генерального Секретаріату вибирає Великий Збір УГВР.
 4. Генеральних Секретарів покликає Голова Генерального Секретаріату і затверджує Президент УГВР.
 5. Становища Генеральних Секретарів можуть бути кумульовані.
 6. Генеральний Секретаріат складає звіти із своєї діяльності Президії УГВР.
 7. Генеральний Секретаріат і окремі Генеральні Секретарі є відповідальні перед Великим Збором УГВР і йому складають звіт із своєї діяльності.
 8. Дисциплінарно Секретарі відповідають перед Головою Генерального Секретаріату і Президентом.
 9. На пропозицію Голови Генерального Секретаріату Президент виключає Секретарів з уряду.
 10. Генеральний Секретаріат діє колегіально і вирішує більшістю голосів. При рівному поділі голосів вирішальним є голос Голови Генерального Секретаріату.
 11. Голова може доручити тимчасове заступництво у функціях Голови Генерального Секретаріату одному з Генеральних Секретарів.
 12. У випадку самовідводу, смерті чи іншої тривалої перешкоди у виконанні функцій Голови Генерального Секретаріату - Президент з Президією, Генеральний Суддя, Генеральний Контрольний і Генеральні Секретарі вибирають тимчасово Голову Генерального Секретаріату.
 13. Законна сила правово-державних актів зобов'язує тільки за підписом Президента і Голови Генерального Секретаріату.

V. Генеральний Суд.

1. Судово-виконавчим органом УГВР для здійснення від її імені правопорядку є Генеральний Суд, зложений з Генерального Судді і двох членів Генерального Суду.
2. Генерального Суддю вибирає Збір УГВР, двох подальших членів Суду покликає Генеральний Суддя і затверджує Президент УГВР.
3. Генеральний Суд відповідає за виконання своїх завдань перед Великим Збором УГВР.
4. У випадку самовідводу, смерті чи іншої тривалої перешкоди у виконанні функцій Генерального Судді - Президент з Президією, Генеральний Контрольний, Голова Генерального Секретаріату і члени Генерального Суду вибирають Генерального Суддю.
5. За Генеральним Суддею забезпечується право інспектувати питання устрою УГВР та давати свої пропозиції Президентові при затвердженні внутрішніх правилників органів УГВР.

VI. Контрольна колегія.

1. Контрольно-виконавчим органом УГВР є Контрольна Колегія, зложена з Генерального Контрольного і двох членів Контрольної Колегії.
2. Генерального Контрольного вибирає Великий Збір УГВР, двох наступних членів Контрольної Колегії вибирає Генеральний Контрольний і затверджує Президент УГВР.
3. Контрольна колегія перевіряє фінансово-господарську діяльність всіх органів УГВР, зокрема наглядає над фінансово-господарською політикою Генерального Секретаріату.
4. У випадку самовідводу, смерті чи іншої тривалої перешкоди у виконанні функцій Генерального

Контрольного - Президент з Президією,
Генеральний Суддя, Голова Генерального
Секретаріату і члени Контрольної Колегії.
Прийнято Великим Збором УГВР в липні 1944 року.

[джерело: Українська Головна Визвольна Рада.
Документи. Вид. Середовища УГВР. – Нью-Йорк-
Київ-Львів, 1994.]

Платформа УГВР

I. Преамбула.

1). Український національно-визвольний рух, створення Самостійної Української Держави та боротьба за її закріплення в 1917-1921 рр. поглибили національну свідомість і посилили політичну активність українських народних мас.

Упадок української держави в наслідок чужого завоювання, зумовленого недостатнім внутрішнім об'єднанням українських національних сил, полегшив чужинцям запанувати в Україні. Це панування позначилось небувалим гнітом, масовим пограбуванням українського народу, поверненням його селянства і робітництва у справжнє кріпацтво, з нещадною експлуатацією і винищенням мільйонних мас голодом і терором. Це страшне і криваве лихоліття упродовж 25 років навчило українські народні маси, що ніякий чужий політичний та соціальний устрій не піде їм на користь і що тільки власна національна суверенна держава є єдиною передумовою та запорукою нормального життя і розвитку нації її культури, матеріального і духовного добробуту народних мас.

- 2). Сучасна війна між двома тоталітарними силами, московсько-більшовицьким та німецько-гітлерівським імперіалізмами, ведеться за володіння в першу чергу українських земель, як вихідних позицій до панування у Східній Європі і навіть у всій Європі. Вони стоять на позиціях тоталітарної, колоніальної експлуатації українських земель та їх населення. Вириваючи українському народові всі матеріальні і господарські засоби, вони нещадно винищують провідні національні сили, нищать національну культуру і національну свідомість у масах, колонізують край чужим населенням а українське населення масово знищують або вивозять за межі України.
- 3). Проте ця війна виснажує також наших ворогів і приводить їх до соціального та політичного розкладу. Це створює сприятливі передумови для визвольної боротьби поневолених народів та полегшить їм остаточно перемогу.
- 4) З уваги на це, необхідно:
- а) у вирі сучасної тоталітарної війни оборонити український народ та його провідні кадри перед фізичним знищенням;
 - б) повести його до боротьби за своє визволення і власну суверенну державу.

Для здійснення цих завдань потрібний єдиний всеукраїнський національний фронт, організований на основі об'єднання всіх діючих національних українських сил, які змагають до української суверенної держави і єдиний керівний центр. Тому за ініціативою Української Повстанської Армії (УПА), що створилася в процесі збройної боротьби українського народу проти грабунків і насильства окупантів над мирним українським населенням, зорганізувався

із представників усіх українських земель та українських політичних середовищ всеукраїнський провідний центр під назвою: Українська Головна Визвольна Рада (УГВР).

II. Цілі й завдання УГВР.

- 1). Об'єднати і координувати дії всіх самостійницько-визвольних сил українського народу на всіх землях України та поза ними для національно-визвольної боротьби проти всіх ворогів українського народу, зокрема проти московсько-більшовицького і німецько-гітлерівського імперіалізмів, за створення Української Самостійної Соборної Держави (УССД).
- 2). Визначити ідейно-програмові напрямки визвольної боротьби українського народу.
- 3). Керувати всією національно-визвольною боротьбою українського народу аж до здобуття державної незалежності і створення органів незалежної державної влади в Україні.
- 4). Репрезентувати, як Верховний всеукраїнський центр, сучасну політичну боротьбу українського народу в краю і закордоном.
- 5). Покликати до життя перший український державний уряд та скликати перше українське всенародне представництво.

III. Основні ідейно-програмові принципи.

Збереження життя нації, національної єдності і культури - це перша і найвища ціль всякого здорового національного організму; національна суверенна держава із повними правами національних меншостей плекати свою власну по формі і по змісту національну культуру є головною запорукою утворення Держави і

нормального розвитку нації та добробуту її громадян.

Всі політично-активні українські чинники повинні сконсолідуватися в боротьбі за Самостійну Українську Державу, усунувши всякі суперечливі питання соціально-політичного порядку, які без здобуття власної держави не мають під собою реального ґрунту.

Боротьба за самостійну державу може бути успішною тільки при умові, що вона буде проводитися незалежно від політичних впливів сторонніх сил. На тій підставі УГВР визнає такі принципи своєї діяльності:

1) УГВР прагне до відбудови Української Самостійної Соборної Держави на всіх землях українського народу засобами самостійницької боротьби проти всіх ворогів державної самостійності українського народу, зокрема проти більшовицьких і німецьких окупантів та співпраці з усіма прихильниками такої самостійності.

[джерело: Українська Головна Визвольна Рада. Документи. Вид. Середовища УГВР. – Нью-Йорк-Київ-Львів, 1994.]

Універсал Української Головної Визвольної Ради

Український Народе!

Революційним зривом, зброєю Твоїх найкращих синів
Ти здвигнув у **рр. 1917-1918** на руїнах тогочасних
імперіялізмів, що Тебе віками поневолювали,
Храм Волі — Українську Державу.

Грізні вітри розвівали Твої переможні прапори над
усіма народами України. Стогін Славути-Дніпра,

рев чорноморських хвиль, шелест степової тирси і таємний шум карпатських та поліських лісів зливалися в одну симфонію з гомоном дзвонів Святософійського Собору, співали радісну пісню Перемоги волі. Віковічні Твої вороги зруйнували цей Твій святий Храм, та Ти, Український Народе, зберіг його в своїй душі, як священну Ідею предків.

І на протязі двох десятиріч Ти не дав собі її вирвати, Ти боронив її своєю боротьбою. За Ідею волі Української Землі, за власну незалежну державу Ти приніс мільйонові жертви.

Знову п'ятий рік шаліє воєнна хуртовина і лавою прокочується крізь українські землі. Здрігається Українська Земля під полчищами ворожих військ.

Не за Твою волю, Український Народе, ведуть вони цей кривавий та жорстокий змаг, вони несуть тобі руїну, поневолення і смерть. В червні 1941 р. Ти заявив перед світом свою волю жити вільним державним життям у відродженій Україні. На сторожі цієї волі Ти поставив — від карпатських верхів по Дон і Кавказ — збройні кадри своїх синів — українських повстанців.

Український Народе!

Гряде доба Національних Визвольних Революцій. Поневолені народи Сходу і Заходу в своїй безперервній революційній боротьбі ждуть хвилини, щоб на руїнах ворожих імперіялізмів побудувати вільне життя вільних народів.

Український Народ входить у вирішальну стадію своєї визвольної боротьби. Зближається момент, на який ждали сторіччями українські покоління, момент, що в ньому вирішиться наша доля.

Сучасне українське покоління може бути горде, що саме йому доведеться в героїській боротьбі

завершити будову української держави і здійснити предківський заповіт.

Велетенське завдання будови української держави вимагає ще більшого завзяття, ще більшої відданості справі, а перш за все з'єднання всіх самостійних революційних сил під одним політичним проводом.

І тому, щоб об'єднати всі національно-визвольні сили Українського Народу, щоб з одного центру керувати нашою визвольною боротьбою, щоб перед зовнішнім світом репрезентувати волю Українського Народу та щоб протиставитись спробам ворогів української держави розбивати єдиний самостійний український фронт,— створюється Українська Головна Визвольна Рада, яка з сьогоднішнім днем переймає на себе керівництво визвольною боротьбою Українського Народу.

В Українській Головній Визвольній Раді зібрані всі представники активної революційно-визвольних сил сучасної України та передові одиниці з українських політичних середовищ, що в сучасний момент визнали за єдиноправильну вповні незалежну платформу визвольної боротьби Українського Народу за Українську Самостійну Соборну Державу та будуть проводити її в життя.

До Української Головної Визвольної Ради можуть входити всі справді самостійні і незалежні сили України, не залежно від їх світоглядом та політично-групового спрямування, ті, котрі готові боротися за Суверенну Українську Державу.

Українська Головна Визвольна Рада є найвищим керівним органом Українського Народу на час

революційної боротьби, аж до створення уряду Української Самостійної Соборної Держави.

Ми, Українська Головна Визвольна Рада, присягаємо Тобі, Український Народу:

Наша мета — Українська Самостійна Соборна Держава на українських етнографічних землях.

Наш шлях — революційно-визвольна боротьба проти всіх займанців і гнобителів Українського Народу.

Боротись будемо за те, щоб Ти, Український Народу, був володарем на своїй землі.

Будемо боротись за те, щоб усьому Українському Народові забезпечити участь у визначенні майбутнього державного устрою УССД та її конституції. Будемо боротись за справедливий соціальний лад без гніту і визиску, без большевиків і капіталістів, проти накинених ворогами кріпацьких систем.

На вівтарі цієї боротьби кладемо свою працю і своє життя.

Віriamo в Твої здорові сили. Український Народу, вони є запорукою нашої перемоги.

Вітаємо боротьбу інших поневолених народів за своє визволення.

З ними, зокрема з нашими сусідами, бажаємо жити в добросусідських взаєминах та працювати у спільній боротьбі при умові пошанування ними визвольних змагань Українського Народу.

Всі національні меншини, що живуть на українських землях, закликаємо включатись в українську визвольну боротьбу, їм забезпечуємо повні громадські права в українській державі.

Український Народу!

Ми свідомі того, що грядуща боротьба буде вимагати від Тебе ще більше завзяття та героїзму, а перш за все непохитної віри в свою правду.

Віriamo, що не посоромиш землі своєї!

Віriamo, що будеш гідним спадкоємцем княжих
дружинників і козацької слави!
Героїчна боротьба твоїх предків за Українську
Державу — це для Тебе наказ.
Тому кличемо до Тебе:
Єднайся у своїй боротьбі, кріпись у своїй вірі!
Слава Україні!
Постій, в м. червні 1944 р.
Українська Головна Визвольна Рада

[*джерело:* Українська Головна Визвольна Рада.
Документи. Вид. Середовища УГВР. — Нью-Йорк-
Київ-Львів, 1994.]

Література

1. **Білас І.Г.** Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. Кн.1. - К.: Либідь-Військо України, 1994. – 432с.
2. **Білас І.Г.** Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. Кн.2. - К.: Либідь-Військо України, 1994. – 688с.
3. **Бондаренко К., Киричук Ю.** Українська Повстанська армія (УПА) // Довідник з історії України. - Львів: Генеза, 1999. – С.430-437.
4. **Вовк О.** Державотворча діяльність УПА // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ. – Львів, 2004. – Вип. 11. - С.126-131.
5. **Гальчак С.** Політика румунської окупаційної влади на території Північної Трансністрії // Архіви окупації. 1941-1944 / Державний комітет архівів України: Упоряд. Н.Матковська. – К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С.840-848.
6. **Гісем О.В., Мартинюк О.О.** Голокост в Україні (1941–1944): Словник-довідник. — Вид. 2-ге, випр. і доп. — К.: Сфера, 2007. — 100с.
7. **Гнатюк П.** Повстанська Колківська Республіка // Волинь. — 1998. — 25 квіт.
8. **Грабовський С.** Велика Вітчизняна: міф і реальність // Сучасність. — 2001. - №5. — С. 64-72; №6. — С.89-93; №7/8. — С.102-117.
9. **Грицак Я.** Життя, смерть та інші неприємності. – К.: Грані-Т, 2008. – 232с.
10. **Гунчак Т.** Україна. Перша половина ХХ століття. - К.: Либідь, 1993. – 288с.
11. **Дьяконова О.** Органи місцевої влади на Харківщині у часи гітлерівської окупації // Матеріали V Буковинської Міжнародної наукової конференції. – Чернівці, 2005. – С.232-235.

12. **Забарко Б.** Трансністрія: біль нашої пам'яті // Дзеркало тижня. № 17 (392) 11 – 17 травня 2002 р.
13. **Зайцев О.** Чи стане 30 червня днем примирення українців? // Львівська газета. – 2005. - №112 (678). – 30 червня.
14. **Єржабкова Б.** Шкільна справа і шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941-1944) у світлі німецьких документів / Перекл. з німецької мови. – К.: Наук. думка, 2008. – 272с.
15. **Киричук Ю.** Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів: Добра справа, 2003. – 464с.
16. **Коваль В.С.** За що і з ким боролися ОУН-УПА // Україна ХХ ст. Проблеми національного відродження. - К., 1993.
17. **Косик В.** Україна і Німеччина у Другій світовій війні. - Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993.- 660с.
18. **Крушельницька Л. І.** Рубали ліс...(Спогади галичанки). Третє, доповнене видання. – Львів: Астролябія, 2008. – 352с.
19. **Лисенко О., Нестеренко В.** Окупаційний режим на Україні у 1941-1943 рр.: адміністративний аспект // Архіви окупації. 1941-1944 / Державний комітет архівів України: Упоряд. *Н.Матковська*. – К.: Вид. Дім «Киево-Могилянська академія», 2006. – С.762-769.
20. **Марчук І.** Структура ОУН на Волині у період Другої світової війни // Український визвольний рух. Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. – Львів, 2004. – С.196-204.
21. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К., 2005.
22. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Іст. нариси / *Дзьобак В.В., Ільошин І.І., Касьянов Г.В.* та ін.; НАН України. Ін-т історії України; Передм. *С.В.Кульчицького*. – К.: Наук. думка, 2005. –495с.
23. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фах. висновок робочої групи істориків

- при Уряд. комісії з вивчення діяльн. ОУН і УПА / НАН України. Ін-т історії України. – К.: Наук. думка, 2005. – 53с.
- 24. Офіцінський В.** Львів у складі III Рейху. «Дистрикт Галичина» 1941-1944 рр. // Наш Львів. Альманах. – Ч.1. – Львів, 2006. – С.356-367.
- 25. Панченко О.** Українська Головна Визвольна Рада. – Лохвиця: Зоря, 2000. – 256с.
- 26. Поліковський М.** Окупаційний режим у Західній Україні після вигнання німецьких загарбників (1944-1950-ті рр.) // Розбудова держави. – 1994. – №4. – С.42-49.
- 27. Поп. І.** Августин Волошин і фашисти...// Закарпатська народна газета. – 2001. - 13 жовт.
- 28. Попов А.** НКВД и партизанское движение. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 384 с.
- 29.** Радянські органи державної безпеки у 1939-червні 1941 р.: документи ГДА СБ України/ Упор. Василь Даниленко, Сергій Кокін. – Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 1311с.
- 30. Рекотов П.** Адміністративний, судовий та поліцейський апарат Рейхскомісаріату «Україна» // Нова політика. - 1997. - № 3.- С. 51-56.
- 31. Русначенко А.** Народ збурений: Нац.-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2002. – 519с.
- 32. Семенюк С.** Річниця Колківської повстанської Республіки // Військо України.–1994.–№1.
- 33. Сербин Р.** «Велика Вітчизняна війна»: советский мит в українських шатах // Сучасність. – 2001. - №6. – С.63-88.
- 34. Содоль П.** Українська Повстанча армія. 1943-49. Довідник. – Нью-Йорк: «Пролог», 1994.
- 35. Субтельний О.** Україна. Історія. – К.: Либідь, 1994.
- 36. Суворов В.** Ледокол. – Черкаissy: «Черкаський бізнес-центр», 1993. – 350с.
- 37. Суворов В.** День «М». – Черкаissy: «Інлес», 1994. – 272с.
- 38. Судоплатов П.А.** Победа в тайной войне. 1941-1945 годы. - М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 544с.
- 39. Судоплатов П.А.** Спецоперации. Лубянка-Кремль 1930-1950 годы. - М.: ОЛМА-ПРЕСС, 1997. – 688с.

40. **Тицик Б.Й.** Становлення української державності на західноукраїнських землях напередодні і в роки Другої світової війни (1937-1945 рр.). Львів: «Триада плюс», 2006. – 90с.
41. Українська Головна Визвольна Рада. Документи. Вид. Середовища УГВР. – Нью-Йорк-Київ-Львів, 1994.
42. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз / *О.Дергачов* (керівник авторського колективу). – К.: Політична думка, 1996. – 448с.
43. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / *В.В'ятрович* (відповід. ред.), *Р.Грицьків, І.Дерев'яний, Р.Забілій, А.Сова, П.Содоль*. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. – 352с.
44. Українська державотворення. Акт 30 червня 1941 р. : Зб. документів і матеріалів / Заг. ред. *Я.Дашкевича* та *В.Кука*, упоряд. *О.Дзюбан*. – Львів-Київ: Літературна агенція «Піраміда», 2001. – 557с.
45. **Химинець Ю.** Мої спостереження із Закарпаття. – Нью-Йорк, 1984.
46. **Хмель С.Ф.** Українська партизанка (з крайових матеріалів). – Львів, 1994.
47. **Шайкан В., Шайкан В.** Ідеологічне підґрунтя колабораціонізму в Україні в роки фашистської окупації // Архіви окупації. 1941-1944 / Державний комітет архівів України: Упоряд. *Н.Матковська*. – К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С.849-854.
48. **Шаповал Ю.** Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – 560с.
49. <http://oun-upa.org.ua/history/>

Зміст

Замість вступу. Велика, а чи Вітчизняна?.....	3
--	----------

I. Напад фашистської Німеччини на Радянський Союз: ідеологічне підґрунтя агресії.....	6
--	----------

II. Розчленування території України.....	9
---	----------

Німецький окупаційний режим.....	10
----------------------------------	----

<i>Політико-правові засади німецького окупаційного режиму в Україні.....</i>	<i>10</i>
--	-----------

<i>Органи місцевої адміністрації у підпорядкуванні німецького військового командування.....</i>	<i>14</i>
---	-----------

<i>Адміністративно-територіальні перетворення гітлерівської Німеччини у Східній Галичині: «Дистрикт Галичина» 1941-1944 рр.....</i>	<i>17</i>
---	-----------

<i>Правові відносини, судівництво на території дистрикту «Галичина».....</i>	<i>21</i>
--	-----------

<i>Рейхскомісаріат «Україна» (1941-1944 рр.): адміністративно-політичний устрій.....</i>	<i>23</i>
--	-----------

<i>Репресивно-каральний апарат рейхскомісаріату «Україна».....</i>	<i>28</i>
--	-----------

<i>Національно-культурна політика Німеччини на українських землях.....</i>	<i>31</i>
--	-----------

<i>Встановлення і діяльність румунської окупаційної адміністрації.....</i>	<i>33</i>
--	-----------

<i>Угорський окупаційний режим на Закарпатті.....</i>	<i>37</i>
---	-----------

III. Проблеми творення української національної державності.....	41
---	-----------

<i>Спроби ООН відновлення Української державності.....</i>	<i>43</i>
--	-----------

Організація українських націоналістів (ОУН) як політична організація в структурі українського повстанського руху.....	49
Українська Повстанська Армія (УПА) як військове формування в структурі українського повстанського руху.....	57
Організаційно-правові засади державотворчої діяльності ОУН і УПА.....	63
Формування ОУН та УПА національно-державних структур: Колківська Повстанська Республіка.....	69
Створення та програмні політико-правові засади діяльності Української Головної Визвольної Ради (УГВР).....	72
Організаційна побудова УГВР.....	80
Висновки.....	87
Документи.....	95
Література.....	121

Терлюк І.Я.

Окупаційний режим в Україні 1941-1944 рр. і проблеми творення української національної державності: *історія держави і права*. – Львів: Каменярь, 2009. - 128с.

Розглядаються організаційно-правові питання встановлення та діяльності в Україні окупаційних цивільних адміністрацій, а також спроби творення української національної державності в період німецько-радянської війни.

Значна увага приділяється функціонуванню німецького окупаційного режиму. Охарактеризовано ідеологічні засади, інституційні форми та організаційно-правові основи діяльності українського повстанського руху.

Для студентів вищих навчальних закладів, гімназій, ліцеїв, коледжів, у яких вивчаються історико-правові дисципліни, а також усіх, кого цікавить історія держави і права України.

Навчальне видання

Терлюк Іван Ярославович

**Окупаційний режим в Україні 1941-1944
рр. і проблеми творення української
національної державності:
*історія держави і права***

Літературний редактор: ***Зиновій Бичко***